

ANASH

APPROACHING SCIENCE

ANALET E ALB-SHKENCËS

Viti IV, Numri 6,

Dhjetor 2009

Botim i Institutit Alb-Shkenca

(www.alb-shkenca.org)

Alb-Shkenca 2010 drejt sfidave të reja

Në këtë numër:

**Hyrje në Censusin USA
2010** ILIR HYSA

**Tema e "nxehhtë:
Femra në ekonomi**
LINDITA KOMANI

**Neuroradiologjia
diagnostikuese
dhe ndërhyrëse**
ALTIN STAFI

Botimi i një **reviste informativo-shkencore shqiptare** u bë i domosdoshëm në kushtet në të cilat ndodhet dhe zhvillohet sot shkenca në Shqipëri, Kosovë dhe Maqedoni dhe në një kohë kur numri i anëtarëve të Forumit Alb-Shkenca (<http://www.alb-net.com/mailman/listinfo/alb-shkenca>) është rritur në mënyrë të konsiderueshme. Shumica e këtyre anëtarëve janë studiues, pedagogë e studentë pasuniversitarë shqiptarë që kryejnë veprimtarinë e tyre shkencor në vende të ndryshme të botës. Por ka edhe shumë anëtarë të Alb-Shkencës që kontribuojnë në gjallërimin e jetës shkencore në universitetet dhe institucionet shkencore në Shqipëri, Kosovë dhe Maqedoni. Revista e Alb-Shkencës synon të bëjë të njohur në të gjithë botën shqiptarë aktivitetin shkencor mjaft të larmishëm dhe shpesh herë shumë cilësor, të studiuesve shqiptarë kudo që ndodhen në botë. Nëpërmjet përzgjedhjes së kujdesshme të shkrimeve, në këtë revistë kemi pranuar për botim vetëm ato shkrime që kalojnë në nanofiltrin e cilësisë. Këtu pra do të pasqyrohet ajo çka është më e shquara e kontributit shkencor shqiptar në këto vite të para të shekullit XXI. Kjo revistë e përgjithshme dhe gjithëpërfshirëse, botim i **Institutit Alb-Shkenca** (www.alb-shkenca.org), është menduar t'i shërbejë një auditori të gjerë intelektualësh e dashamirësish të shkencës në përgjithësi dhe të asaj shqiptare në veçanti. Anëtarët aktualë të Institutit vendosën ta quanin këtë revistë me emrin simbolik: **ANASH—Approaching Science**.

Dikush mund të pyesë: Përse emri ANASH? Ai është shkurtësë e emrit “Analet e Alb-Shkencës” që është edhe emri zyrtar i kësaj reviste. Por fjala shqip “anash” merr një kuptim simbolik fare të veçantë kur vendoset përpara shprehjes në anglisht “Approaching Science”.

Fjala “anash” ka edhe një kuptim të dytë simbolik që reflekton të vërtetën, atë që diaspora intelektuale e shkencore shqiptare është lënë pakëz mënjanë nga vëmendja e politikëbërësve dhe pushtetarëve shqiptarë e ndoshta edhe është harruar për shkak të largësisë e kohës nga trojet e atdheut.

Por e vërteta është që edhe pse ndodhen larg, anash realitetit të përditshëm të shqiptarëve të Ballkanit, intelektualët shqiptarë që jetojnë dhe punojnë jashtë atdheut shërbejnë jo vetëm si **ambasadorë** të shkëlqyer por vëzhgojnë e ndjekin nga afër ecuritë në çdo fushë të jetës dhe shoqërisë shqiptare. Të organizuar tek Alb-Shkenca ata gjithmonë e më shumë po kërkojnë të marrin pjesë aktivisht dhe të ndihmojnë për një jetë më të mirë të shqiptarëve kudo që ndodhen. Botimi i revistës ANASH është shprehje e qartë e këtij angazhimi serioz të **diasporës shkencore** që po përpiqet përditë e më tepër të kontribuojë në zhvillimet jo vetëm të shkencës dhe arsimit por edhe të shoqërisë shqiptare në përgjithësi.

Revista ANASH përfshin një larmi artikujsh prej fushave nga më të ndryshmet shkencore të përgatitur nga studiues të afirmuar apo studentë pasuniversitarë shqiptarë që kontribuojnë në shkencën botërore edhe në disiplina shkencore nga më të rejat si nanoteknologjia, ekologjia dhe informatika, por edhe në fushat klasike të shkencës si fizika, veterinaria, ekonomia dhe gjuhësia (albanologjia).

Ju urojmë të gjithëve lexim të këndshëm.

Redaktor përgjegjës: **Roland Leli**, Toronto, Kanada
 Administratore e përgjithshme: **Lindita Komani**, Grac, Austri
 Redaktorë shkencorë: **Nebi Caka**, Prof. Dr., Prishtinë, Kosovë
Nikolla P. Qafoku, Ph.D., Richland, SHBA
Robert T. Magari, Ph.D., Florida, SHBA

KUJTESË PËR SHKRIMET DHE AUTORËT NË “ANASH”

Në revistën ANASH-Approaching Science (*Analet e Alb-Shkencës*) të përgatitur nga Instituti “Alb-Shkenca” kryesisht botohen: i) raporte shkencore; ii) komente; iii) perspektiva; iv) prezantime apo përmbledhje diskutimesh në konferenca; v) letra që mund t'i dërgohen botuesit të *Analeve*. Botohen gjithashtu edhe shkrime të cilat mbështeten apo marrin ide nga diskutimet që bëhen në Forumin tonë “Alb-Shkenca”.

i) Raportet shkencore përmbajnë rezultate origjinale të punës shkencore të autorit apo autorëve. Duhet të jenë 4-5 faqe të gjata përfshirë këtu fotot ilustruese dhe referencat bibliografike.

ii) Komentet mund të shkruhen për artikuj të një rëndësie të veçantë në një degë përkatëse shkencore apo edhe për libra shkencorë. Ata duhet të jenë jo më të gjatë se 3 faqe.

iii) Perspektivat paraqesin ide rreth kërkimit shkencor në fusha të veçanta studimi. Ato duhet të jenë 1-3 faqe të gjata.

iv) Prezantimet në konferenca mund të paraqiten si përmbledhje të rezultateve dhe rekomandimeve më kryesore, ku mund të përfshihen jo më tepër se 1-2 foto. Ato duhet të jenë 1-2 faqe të gjatë.

v) Letrat për botuesin duhet të jenë të gjata 1-1,5 faqe dhe do të trajtojnë probleme nga më të ndryshmet që kanë të bëjnë me kërkimin shkencor.

ANASH është një revistë e përgjithshme shkencore me një auditor të gjerë lexuesish që i takojnë fushave të ndryshme. Për këtë arsye, dorëshkrimet që do të dërgohen për botim duhet të jenë të kuptueshme për këtë auditor. Dorëshkrimet do të pranohen në shqip dhe anglisht në adresën: anash@alb-shkenca.org. Ato duhet të shtypen në “word” me hapësirë dyfish ndërmjet rreshtave si dhe me madhësi shkronjash 11 pt.

Pasi merren në redaksi, dorëshkrimet u dërgohen 1-2 recensuesve, njeri prej të cilëve është anëtar i Institutit “Alb-Shkenca”. Procesi është i tillë që recensuesit nuk njohin emrin apo emrat e autorëve, dhe po ashtu, autorët nuk dinë emrat e recensuesve. Dorëshkrimi do t'i kthehet mbrapsht autorit për të reflektuar vërejtjet e rastit e autori do të duhet të ridërgojë në redaksi dorëshkrimin e korrigjuar pas një periudhe jo më të gjatë se 2 javë nga dita që e ka marrë nga redaksia.

Çdo komunikim ndërmjet redaksisë, autorëve dhe recensuesve do të bëhet elektronikisht. Këtij procesi nuk do t'i nënshtrohen dorëshkrimet, të cilët u kërkojnë autorëve nga këshilli botues i revistës. Në këtë rast, njëri prej anëtarëve të Këshillit Botues do ta lexojë dorëshkrimin dhe do t'i dërgojë vërejtjet autorit.

Revista botohet në formë elektronike dhe mund të lexohet në faqen e Institutit “Alb-Shkenca” në internet në adresën www.alb-shkenca.org. Për mundësinë e shtypjes së saj dhe për çmimin do të vendoset në vijim. Pyetjet dhe sugjerimet tuaja mund t'i drejtoni në adresën anash@alb-shkenca.org.

PASQYRA E LËNDËS

- 4** Klimë e tensionuar në Kopenhagen
- 5** Hyrje në Censusin 2010, SHBA
ILIR HYSA
- 8** Tema e “nxehtë”: Femra në ekonomi
LINDITA KOMANI
- 10** Tirqet dhe fustanella në uniformën e Gardës Kombëtare Shqiptare
FOTAQ ANDREA
- 14** Dy publikime nga grupi shkencor që drejton Prof. Dr. Arben Merkoçi në Barcelonë dhe jehona e tyre në mediat shkencore ndërkombëtare
- 16** Neurologjia diagnostikuese dhe ajo ndërhyrëse (interventive)
DR. ALTIN STAFA
- 22** Trajtimi i problematikave të mjedisit në mediat e shkruara ditore në Kosovë
AFRIM BERISHA, TONE GASHI, RIZAH HAJDARI
- 24** 10 zbulimet më të rëndësishme të vitit
- 25** Ndikimi i humbjes së besimit në tregjet financiare si nevojë për metoda të reja studimi në fushën e sjelljes së investuesve
PROF. DR. NEXHMI REXHA
- 29** Reduction of environmental impacts of agriculture in the trans-boundary Prespa region
Prof. Assoc Dr. GJERGJI PAPA
- 33** Ndikimi i “parasë në dorë” në rritjen e ekonomisë informale dhe zhvillimi i sistemit të pagesave si mjet për reduktimin e saj
DR. MIMOZA KOKA, PROF. ASOC. LULIETA MAZNIKU

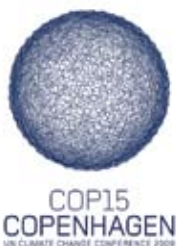
TAKIMI I PESTË I ALB-SHKENCËS, TIRANË, 2010

Integrimi i diasporës në shkencën, ekonominë dhe kulturën shqiptare

Si çdo herë, edhe këtë vit, në fund të sezonit të pushimeve verore do të mbahet Takimi V i Institutit Alb-Shkenca me temën bosht “Integrimi i diasporës në shkencën, ekonominë dhe kulturën shqiptare”. Në këtë takim do të mbahen dhjetë konferenca shkencore dhe një varg simpoziumesh e sesionesh në kuadër të tyre.

Takimet e përvitshme të Institutit Alb-Shkenca shërbejnë për të paraqitur arritjet më të reja shkencore të anëtarëve të IASH-së e të studiuesve të tjerë si dhe për të nxitur njohjen e bashkëpunimin e shkencëtarëve shqiptarë kudo që ndodhen, brenda dhe jashtë vendit. Ato kanë si qëllim gjithashtu edhe krijimin e një mjedisit të përshtatshëm për forcimin e lidhjeve ndërmjet institucioneve akademike – shqiptare e të huaja – dhe ndërmarrjen e projekteve kërkimore të përbashkëta.

Për t’u regjistruar dhe për më shumë informacione rreth takimit vizitoni www.alb-shkenca.org



Klimë e tensionuar në Kopenhagen

Përmbledhi Roland Leli

Konferenca e fundit e OKB-së mbi klimën u mbyll me një marrëveshje që le shumë për të dëshiruar, por përtej reve të zeza mund të fshihet një qiell i kaltër.

Kjo Konferencë u mbajt nga datat 7 deri më 18 dhjetor 2009 në Kopenhagen, Danimarkë. Shpresat ishin të mëdha dhe titujt e të përditshmeve luhateshin midis pesimizmit e optimizmit. Në fund, u konstatua një falimentim i përgjithshëm, pa llogaritur marrëveshjen sipërfaqësore që u arrit për të shpëtuar fytyrën e “të fuqishmëve” të tokës.

Le të kthehemi një hap mbrapa: cili ishte qëllimi i konferencës? Prej kohësh aparaturat matëse tregojnë një ngrohje progresive të atmosferës. Pjesa më e madhe e shkencëtarëve për këtë akuzon gazet serrë që prodhohen nga automjetet, sistemet e ngrohjes/ftohjes, industria etj. Këto të dhëna shkencore i shtynë vendet e botës për të marrë masa për kufizimin e ndryshimeve të klimës.

Më 1992, në Rio de Janeiro u hartua Konventa e Kombeve të Bashkuara mbi Ndryshimet Klimatike që i ftonte të gjitha qeveritë në reduktimin e gazrave serrë. Qysh nga hyrja në fuqi e kësaj konvente (1994), përfaqësuesit e kombeve vazhduan të takohen çdo vit për të analizuar progresin e kryer.

Konferenca më e rëndësishme, (Conference Of the Parties, COP3) u krye në Kyoto më 1997 ku u aprovua Protokollin i Kyotos që përcaktoi detyrimet e kush-tëzuara për vendet e zhvilluara, të cilat duhet të reduktojnë me 5.2% çlirimet e gazrave të tyre në atmosferë brenda vitit 2012 në krahasim me ato të vitit 1990.

Në Kopenhagen u zhvillua COP15, në bazë të një marrëveshjeje të arritur në COP13 në Bali, për të vazhduar punën e filluar me Protokollin e Kyotos.

Punët nuk shkuan ashtu siç duhej: vetëm pas bisedimeve shumë të zgjatura, Shtetet e Bashkuara, Kina, India, Brazili dhe Afrika e Jugut ranë në një mendje vetëm më 18 dhjetor. Po 187 kombet e tjera? Pas kundërshtimit të shumë vendeve në zhvillim, në mëngjesin e 19 dhjetorit, përveç mbylljes së parakohëshme të punimeve u lëshua edhe deklarata ngjethëse “Konferenca do të marrë parasysh këtë marrëveshje që u arrit në Kopenhagen më 18 dhjetor 2009”. Kjo pseudomarrëveshje nuk parashikon reduktimin e gazrave serrë, duke e shtyrë marrjen e masave konkrete në një takim të vendeve të zhvilluara në janar 2010. Në të kundërt, janë parashikuar kontribute prej 30 miliardë dollarë brenda vitit 2012 për vendet në zhvillim, që të mund të përshtasin teknologji që

respektojnë mjedisin dhe që reduktojnë efektet e ndryshimit klimatik.

Në projekt-marrëveshjen e fundit përpara Konferencës së Kopenhagenit flitej për një reduktim prej 50% të gazrave të çliruar brenda vitit 2050 dhe parashikohej një shtim kontributesh prej 100 miliardësh deri në vitin 2020 për vendet në zhvillim. Të gjitha këto masa do të ulnin me 2 gradë celsius temperaturën atmosferike.

Për fat të keq kjo konferencë dështoi dhe shkaqet janë të shumtë e të ndërlikuar. Nga një anë, presidenti Obama ishte i zënë me reformën amerikane të shëndetësisë dhe aprovimi nga ana e Kongresit të ligjit amerikan mbi ndryshimet klimatike kaloi në plan të dytë. Nga ana tjetër Kina kundërshtoi me forcë një monitorim ndërkombëtar të çlirimit të gazrave nga ana e saj. Së fundi, dëshiruan shumë që të vinin në fuqi parimin e “përgjegjësisë të përbashkëta por të diferencuara”, duke i ftuar vendet e zhvilluara për një impenjim më të madh në reduktimin e gazrave. Zërin e tyre të dobët nuk e dëgjoi njeri.

Sidoqoftë, Kopenhageni shënon një kthesë sepse vendet e pasura nuk do të mund të imponojnë uljen e çlirimit të gazrave në vendet në zhvillim, pa marrë parasysh nevojat e tyre të rritjes industriale. Ashti siç theksoi edhe Yvo de Boer, që është përgjegjës i OKB-së për mjedisin: “Në Indi 400 milionë njerëz jetojnë pa energji elektrike. Si mund t’ju kërkojmë atyre të fikin një llampë kur ata nuk kanë asgjë?”

Mbetet shpresa që një dokument i vërtetë kushtëzues të aprovohet në takimin e ardhshëm (COP16) në qytetin Meksiko, nga 29 nëntor deri më 10 dhjetor 2010.



Më 7 dhjetor, drejtuesit e 192 vendeve u mbledhën në Konferencën për Ndryshimin e klimës në Kopenhagen të përcaktojnë fatin e planetit tonë. Le të përpiqemi ta kthejmë Kopenhagenin në Hopenhagen.

Hyrje në Censusin 2010 (Shtetet e Bashkuara të Amerikës)

Numërimi i gjithësecilit një herë, vetëm një herë dhe në vendin e duhur

Baza e demokracisë amerikane varet nga përfaqësimi i drejtë dhe i barabartë në Kongres. Që të arrihet një vlerësim i saktë i numrit dhe vendndodhjes së individëve që jetojnë brenda kufijve kombëtarë, kushtetuta e Shteteve të Bashkuara kërkon mbajtjen e një censusi për numërimin e popullsisë një herë në çdo dhjetë vjet.

Shifrat e popullsisë, të grumbulluara në çdo shtet nga censusi, përcaktojnë cilët shtete fitojnë dhe cilat humbasin përfaqësim në Kongres. Këto shifra gjithashtu përcaktojnë sasinë e fondeve shtetërore dhe federale që u shpërndahen komuniteteve gjatë një dekade. Të dhënat e Censurit 2010 do të përcaktojnë drejtpërdrejt shpërndarjen e më shumë se 300 miliardë dollarëve në vit ndaj qeverive të lokaliteteve, shteteve dhe komuniteteve gjatë dhjetë viteve të ardhshme.

Që ndarja e këtyre fondeve të bëhet në mënyrë sa më të drejtë dhe të saktë, censusi synon që t'i numërojë të gjithë, t'i numërojë vetëm një herë dhe në vendin e duhur. Faktet e grumbulluara nga censusi gjithashtu ndihmojnë në marrjen e vendimeve gjatë dekadës, vendime këto që lidhen me shëndetin publik, përmirësime në komunitete, transport, arsim, shërbimet për të moshuarit e të tjera.

Nëse jetoni në SHBA, pavarësisht statusit që keni, sigurohuni që të merrni pjesë në census. Pjesëmarrja është në interesin më të mirë të gjithësecilit. Sigurohuni që në 1 Prill 2010 ju të regjistrohemi brenda kufijve të zonës ku jetoni. Numërimi nuk ka qenë kurrë më i lehtë, i sigurtë dhe i rëndësishëm sesa sot.

HISTORIA E CENSUSIT NË SHBA

1787: Artikulli 1, pjesa 2 e Kushtetutës Amerikane kërkon mbajtjen e një censusi të popullsisë një herë në çdo dhjetë vjet me qëllim përcaktimin e përfaqësimit në Kongres dhe taksave të drejtpërdrejta.

1790: Forcat Federale të Rendit drejtuan censusin e parë duke shkuar derë më derë në 13 shtete dhe distrikte: Maine, Vermont, Kentucky, dhe Territorin Jugperëndimor (Tennessee). U shënua emri i çdo kryefamiljari dhe u numëruan njerëzit në çdo shtëpi. Skllëvërit afrikan-amerikanë u numëruan si tre të pestat (3/5) e një per-



soni, dhe amerikan-indianët që nuk taksoheshin u përjashtuan nga numërimi. Censusi u plotësua në 18 muaj me një kosto prej 44,000 dollarësh dhe u numëruan 3.9 milionë njerëz.

1810: Kongresi udhëzon Forcat Federale të Rendit dhe ndihmësit e tyre të konsideronin për numërim disa ndërtesa manifakture në distriktet e tyre.

1830: U përdorën pyetësorët e parë të përgatitur dhe shtypur për të grumbulluar të dhënat e censusit. Para kësaj, Forcat Federale të Rendit përdorën blloqe shënimesh që ata kishin zgjedhur vetë. Pyetësorët e rinj përfshinë pyetje rreth kufizimeve (paafësive) të individëve.

1840: Shtohen në census pyetje rreth bujqësisë, minierave dhe peshkimit. Numri i pyetjeve me natyrë ekonomike dhe demografike shtohet nga gjashtë në censusin e parë në më shumë se shtatëdhjetë.

1850: Kongresi themelon një zyrë të përkohshme censusi në Departamentin e Punëve të Brendshme. Të gjithë personat e lirë dhe jo vetëm kryefamiljarët, shënohen me emër, me profesion dhe vendin e lindjes. Shtohen

në census pyetje rreth çështjeve sociale si taksat, besimi fetar, varfëria dhe krimi.

1860: U numëruan amerikano-indianët që nuk jetonin më në marrëdhënie fisnore, por si qytetarë nën ligje shtetërore dhe territoriale.

1868: U ratifikua amendamenti i 14-të i Kushtetutës, duke i dhënë fund kështu rregullit të tre të pestave (3/5) për sklevërit.

1870: Censusi i parë në të cilin të gjithë banorët numërohen si persona të plotë. Aziatiko-amerikanëve kolektivisht të kategorizuar si “kinezë”, u jepet klasifikimi i tyre rracor.

1880: Regjistruet profesionistë zëvendësojnë Forcat Federale të Rendit dhe ndihmësit. Numërohen për herë të parë amerikano-indianët që jetonin në rezervate ose marrëdhënie fisnore (megjithatë ata nuk u përfshinë në numërimin për ndarjen administrative deri në vitin 1940).

1890: Për herë të parë u përdorën makina elektrike regjistrimi për të tabeluar të dhënat e censusit.

1902: Kongresi autorizon krijimin e një zyre të përhershme të censusit e cila në vitin që vijoi u transferua nga Departamenti i Punëve të Bredshme në Departamentin e Tregtisë dhe Punës (Më 1913, kur Departamenti i Tregtisë dhe Punës u nda në dy pjesë, Zyra e Censusit u la në Departamentin e Tregtisë).

1920: Censusi i parë në të cilin shumica e popullsisë në SHBA jeton në zona urbane; pjesërisht si pasojë e kësaj, ky ishte censusi i parë pas të cilit vendet në Kongres nuk u rindanë mes shteteve.

1930: Duke ndjekur e reflektuar në situatën e krijuar nga Depresioni i Madh, Zyra e Censusit hartoi një pyetësor të ri për llogaritjen e papunësisë.

1940: U përdorën për herë të parë teknika statistikore të anketës bazuar në sondazh. Ato lejuan Zyrën e Censusit të krijonte një pyetësor të gjatë të cilit t'i përgjigjej vetëm një pjesë e popullsisë. Me qëllim që të mategj efekti i Depresionit të Madh në sasinë e njësive të strehimit në shkallë kombëtare, censusi i parë i banesave u organizua njëkohësisht me censusin e popullsisë.

1950: U përdor për herë të parë një kompjuter elektronik, i njohur si UNIVAC I, për të ndihmuar në tabelimin e rezultateve.

1960: Në një përpjekje për të shkuar drejt vetnumërimit, pyetësorët e censusit u dërgohen me postë familjeve në zonat urbane. Banorët janë udhëzuar të plotësojnë pyetësorin dhe pastaj të presin derisa një regjistruet të shkojë për t'i mbledhur pyetësorët. Zyra e Censusit automatizoi procesin e transferimit të informacionit nga pyetësorët në bazën e të dhënave duke prezantuar për herë të parë shenjë-njohësin optik të quajtur

FOSDIC, i cili lexonte kopje të mikrofilmave të pyetësorëve.

1970: Kthimi i pyetësorëve me postë bëhet praktikë më dominuese sesa praktika e regjistruetëve derë më derë. Për herë të parë, bazuar në zgjedhje të rastësishme, 5% e popullsisë pyeten nëse janë të origjinës hispanike.

1980: Megjithëse censusi i 1980-s konsiderohet njëri nga më të saktët në dekadat e fundit, një numër shtetesh dhe lokalitetesh hapën çështje gjyqësore duke mos pranuar rezultatet përfundimtare.

1990: Për herë të parë që nga viti 1940, Zyra e Censusit vë re një rritje në vlerësimin e nën-numërimit neto. Gjithashtu, kthimi me postë i pyetësorëve ra në 65%, më i ulëti që nga viti 1960. Sistemi i Integruar Topografik i Kodimit dhe Referencave (*Topologically Integrated Geographic Encoding and Referencing* - TIGER) unifikoi mbledhjen e të dhënave dhe tabelimin gjeografik dhe u bë një komponent shumë i rëndësishëm i industrisë së sistemit gjeografik (GIS) në rritje.

1999: Gjykata e Lartë vendosi që zgjedhja e rastësishme statistikore nuk mund të përdoret për të nxjerrë konkluzione për mbarë popullsinë, informacion i cili pastaj do të përdorej për ndarjen administrative për zgjedhjet në Kongres. Njëra nga bazat kryesore sipas së cilës Zyra e Censusit kërkoi të përdorë zgjedhjen e rastësishme në vitin 2000 ishte përshtatja statistikore e censusit faktik për të korrigjuar të mbeturit pa numëruar.

2000: Përfshirë punësimin e 860 mijë punëtorëve të përkohshëm, Censusi 2000 është mobilizimi më i madh në kohë paqeje i burimeve dhe personelit. Për herë të parë, Zyra e Censusit punësoi një kompani private për të drejtuar fushatën mediatike për të reklamuar Censusin dhe ndërgjegjësuar popullsinë për plotësimin e pyetësorit, gjë që ndryshoi tendencën që nga viti 1970 për rënie në përqindjen e individëve që kthenin pyetësorin me postë.

CENSUSI 2010 DHE SHQIPTARËT E SHTETEVE TË BASHKUARA TË AMERIKËS

Numri i qytetarëve që në SHBA deklaruan prejardhje shqiptare në pyetësorin e Censusit 2000 ishte 113.661. Një shifër e tillë jo vetëm që nuk reflekton realitetin, thotë kritikët, por është edhe fyese. Po të merret parasysh fakti se shumë shqiptarë të tjerë arritën për të jetuar në SHBA pas Censusit 2000, numri i tyre nga të gjitha viset shqiptare duhet të jetë shumë më i madh.

Për fat të keq, pyetësori që do t'i dërgohet çdo familjeje në mars 2010 nuk përfshin pyetje specifike rreth etnisë (si në vitin 2000) dhe përveç grupeve të mëdha etnike të cilat janë përfshirë si kategori të veçanta në pyetësor, ko-

munitetet e vogla nuk mund të identifikohen si grupime etnike. Si rrjedhim, mënyra e vetme për të numëruar shqiptarët në SHBA është që të deklarohen si grupim rracor i veçantë. Me fjalë të tjera, jo vetëm që të thonë në pyetësor se janë të bardhë (White), por në pyetjen që lidhet me rracën (Some other race) të shkruajnë fjalën Albanian. Pra, pavarësisht se të qenurit shqiptar përfaqëson një etni dhe jo rracë, duke patur parasysh se ideja e grupimit rracor është mënyra e vetme për t'u numëruar shqiptarët e Amerikës, nuk mbetet gjë tjetër përveç informimit të të gjithë bashkatdhetarëve për mënyrën e plotësimit të pyetësorit.

Një numërim sa më i saktë i shqiptarëve është shumë i rëndësishëm. Të qenurit komunitet i madh do të thotë më shumë vëmendje e vendimmarrësve ndaj komunitetit

në fjalë. Kjo vëmendje motivohet dhe zhvillohet më tej nga nevoja e politikanëve për vota në prag zgjedhjes, dhe mund të vazhdojë më tej me përfshirjen e shqiptarëve në strukturat vendimmarrëse dhe akordimin e fondeve federale dhe shtetërore për projekte me natyrë komunitare, shkencore, fetare etj. E gjithë kjo në fund të fundit i shërben forcimit të komunitetit shqiptar në mërgim dhe mbajtjes gjallë të gjuhës, kulturës dhe traditës sonë. Përvoja të tilla kanë përjetuar komunitete tashmë të konsoliduara në SHBA si italianët, irlandezët, hebrenjtë etj. Le të mos e humbim këtë rast dhe të sigurohemi që trashëgimtarët e rracës arbore në diasporë ta njohin veten si të tillë dhe të gëzojnë respektin e të tjerëve.

www.2010Census.gov

FIRMA CEREBRALE E PREMTIMIT

Rezultate të studimeve tregojnë se matja e veprimtarisë cerebrale mund të nxjerrë në pah edhe dëshirat e këqija para se të kryhet akti i "tradhëtisë".

Vëzhgimi i veprimtarisë cerebrale për të kuptuar nëse premtimet e bëra do të mbahen ishte qëllimi kryesor i një grupi studiuesish të universitetit të Zyrihut dhe Kostancës në Gjermani, të cilët publikuan rezultatet e tyre në një artikull në revistën *Neuron*.

Premtimi përbën një nga sjelljet më antike specifike njerëzore që ka për qëllim bashkëpunimin dhe besimin. Edhe pse nuk është ligjërish i detyrueshëm, premtimi është baza e një numri të pafund shkëmbimesh ekonomike e shoqërore në jetën e përditshme. Premtimet jo vetëm jepen por edhe thyhen, e në shoqëri shtytjet e nxitjet materiale për të mos mbajtur fjalën e dhënë janë të shumta.

Edhe pse premtimet janë të gjithëpranishme e të rëndësishme në jetën tonë, dihet shumë pak për bazat dhe mekanizmat fiziologjikë që qendrojnë pas këtij fenomeni. Për t'i sqaruar ato, neuroshkencëtari Thomas Baumgartner dhe ekonomistët Ernst Fehr e Urs Fischbacher kryen një eksperiment në të cilin një grup njerëzish u ekspozua ndaj një sërë ndërveprimesh sociale ku përfshiheshin edhe premtimet por edhe nxitje në para për ata që do t'i thyenin këto premtime, ndërkohë që regjistronin aktivitetin cerebral i tyre.

Rezultatet treguan se thyerja e një premtimi karakterizohet nga një shtim i madh i aktivitetit në zonat e trurit që kanë një rol primar në kontrollin e emotivitetit e të veprimeve, duke sugjeruar që mosmbajtja e një premtimi shkakton një konflikt emotiv që lidhet me shtypjen e përgjigjes

besnike dhe mbajtjes së premtimit.

Diçka edhe më e rëndësishme, analiza e kryer nga studiuesit mbi skemat e veprimtarisë "premtimthyesë" tregoi se mund të parashikohet në një shkallë të mirë sjellja e ardhshme e personave të ndryshëm. Ata që e mbajtën premtimin

deri në fund dhe ata që e thyen duket sikur sillen në të njëjtën mënyrë në momentin që japin premtimin. Gjithsesi, qysh në këtë fazë, aktiviteti cerebral jep shenja për thyerjen e ardhshme të premtimit.

"Ky zbulim na lejon që të spekullojmë se matja e aktivitetit cerebral mund të aplikohet në një të ardhme (të largët), jo vetëm për të demaskuar fajtorët por edhe për të parandaluar mashtrimet dhe aktet kriminale, pak a shumë sic ndodh në filmin fantashkencor *Minority Report*", thekson Baumgartner.

"Kemi zbuluar elemente kritike të bazave neuronale të thyerjes së premtimeve", shton Ernst Fehr. "Nën dritën e domethënies së premtimeve në jetën e përditshme e të 'bashkëjetesës interpersonale' në gjirin e shoqërisë, këto zbulime ofrojnë perspektivën e depërtimit dhe kuptimit të thellë të bazave fiziologjike të përgjithshme të sjelljes sociale dhe mbi të gjitha të asaj anti sociale.



Tema e “nxehtë”: Femra në ekonomi

Nga Lindita Komani



Statistikat e reja të punësimit të fundvitit 2009 që vijnë nga SHBA kanë kthyer vëmendjen e publikut botëror në rezultatet e një zhvillimi të rëndësishëm të shekullit 20-të, revolucionit femëror posaçërisht njërit prej aspekteve kryesore të këtij revolucion, përfshirjes së femrave në jetën ekonomike. Vetëm një brez më parë femrat i nënshtroheshin seksizmit dhe ishin të detyruara të ndërprisnin karrierën e tyre kur martohehin dhe lindnin fëmijë, shkruan *The Economist*. Sot ato drejtojnë disa nga organizatat që deri pak vite më parë i trajtonin ato si qytetare të dorës së dytë. Si rezultat i këtij revolucion, miliona femra kanë më shumë kontroll mbi jetët e tyre dhe miliona mendje po përdoren në mënyrë më produktive. Sipas *The Economist*, vlerësohet se shoqëritë që i rezistojnë këtij trendi sidomos ato arabe, japoneze dhe europianojugore do të jenë ato që do të kenë pasoja për shkak të lënies pas dore të këtyre talentëve të pashfrytëzuara dhe shtetaseve të frustruara.

Femrat në SHBA sot përbëjnë rreth 50% të forcës punonjëse dhe shifra parashikohet që do të rritet akoma edhe më shumë në të ardhmen. Gjithashtu, femrat përbëjnë 60% të numrit të personave që fitojnë grada universitare në SHBA dhe në Europë. Parashikohet që ato do të jenë gjithashtu përfitueset e “luftës për talentë”. Në kushtet e sotshme të një force punëtore në plakje e sipër dhe të një ekonomie të varur nga aftësitë e njerëzve, vlerësohet se shtetet do të duhet të angazhojnë më mirë popullatën e tyre femërore. Goldman Sachs llogarit që duke lënë gjithçka tjetër pa ndryshuar, duke rritur përfshirjen e femrave në tregun e punës deri në nivelet mashkullore, GDP-ja do të rritet në këto vlera: rreth 21% në Itali, 19% në Spanjë, 16% në Japoni, 9% në SHBA, Francë dhe Gjermani dhe 8% në Britaninë e Madhe.

Në botën e ekonomisë private mbetet megjithatë akoma shumë për t'u bërë, pasi këtu femrat ashtu sikurse dëshmohej edhe përmes statistikave, e kanë ende të vështirë për të mbërritur në pozicionet drejtuese. Shumë kompani kanë filluar të ndryshojnë sistemet e tyre të promovimit të punonjësve, të bëjnë më fleksibël punën, me qëllim që ajo

të kryhet edhe jashtë mjediseve zyrtare, për shembull edhe në kushte shtëpiake. Veçanërisht duke pasur parasysh kushtet e sotshme demografike, synimi duket se duhet të jetë ai që femrat të kenë mundësinë të jetojnë karrierën dhe jetën familjare. Edhe qeveritë kryejnë pjesën e tyre të rëndësishme dhe shembujt që vijnë sidomos nga vendet skandinave vazhdojnë të japin argumenta në favor të ndërhyrjes së fortë shtetërore në mbështetje të përparimit të femrave, posaçërisht në sigurimin e kushteve më të mira për fëmijët e nënave që punojnë, si për shembull përmes shtimit të numrit të kopshteve shtetërore dhe vendosjes së orareve e kalendarëve më të përshtatshëm për shkollat.

Për të pasur pavarësi më të madhe në vendimmarrje dhe për të dëshmuar më shumë vetëangazhim sa i përket çuarjes përpara të këtij revolucion femëror, shumë femra të suksesshme në karrierë po organizohen gjithmonë e më shumë në rrjete ndërkombëtare femërore, të cilat kanë për qëllim mundësimin e strukturave mbështetëse për femrat në karrierë, për shembull duke mundësuar programe trajnimesh e mentorimesh e platforma shkëmbimi përvojash e kontaktesh. Vlen të përmenden këtu si shembuj konkretë platforma si “Women’s Forum for the Economy and Society”, një forum i cili ndonëse themeluar vetëm para disa vitesh, vlerësohet të jetë si një nga forumet më me influencë në rang botëror, ose një platformë e re europiane “Women in Leadership in the Information Society” krijuar prej pak më shumë se një viti si një iniciativë e përbashkët e INSEAD, Women’s Forum for the Economy and Society dhe Microsoft që ka për synim mes të tjerash influencimin në politikat e Komisionit Europian.

Tema e femrës në ekonomi është bërë subjekt kërkimi shkencor edhe për shumë studiues sidomos femra, të cilët/at kanë dhënë një bazë akoma dhe më të mirë argumentuese mbi arsyet pse femrat duhet të përfshihen edhe më shumë sesa sot në jetën ekonomike, sidomos atë të ekonomisë private. Në funksion të këtij qëllimi është shkruar edhe libri *Why Women Mean Business – Under-*

standing *The Emergence Of Our Next Economic Revolution* me autore Avivah Wittenberg-Cox dhe Alison Maitland, për të cilin më poshtë jepet një përmbledhje. Interes po shfaqet gjithmonë e më shumë dhe universitete të njohura ndërkombëtare kanë krijuar qendra kërkimore për femrat në biznes dhe për diversitetin, duke përmendur këtu qendra si ato në London Business School apo INSEAD.

Zhvillimet në nivel ndërkombëtar lënë të mendohet që tema e përfshirjes së femrës në ekonomi dhe e shfrytëzimit të talentit dhe potencialit femëror në lidhësi do të merret në konsideratë me më shumë seriozitet edhe në mjediset shoqërore-ekonomike shqiptare. Zhvillimet e shoqërisë shqiptare në disa shtete, të cilët kanë përjetuar

tranzicionin nga regjime komuniste në postkomuniste, duke përfshirë dhe eksperiencën e gjatë të emigracionit shqiptar, japin një bazë interesante dhe për një trajtim në këndvështrim shkencor. Le të shpresojmë se kjo temë gjithmonë e më shumë do të kuptohet drejt si një potencial për ekonominë shqiptare dhe lulëzimin e biznesit shqiptar dhe jo si një detyrim për përmbushje kuotash të caktuara nga institucionet ndërkombëtare në të cilat kemi aderuar.

BURIME

Women in the Workforce: Female Power, The Economist, 30.12.2009.

Women and work: We did it!, The Economist, 30.12.2009.

"WHY WOMEN MEAN BUSINESS" Avivah Wittenberg-Cox dhe Alison Maitland

Recension libri nga Lindita Komani

Libri "Why Women Mean Business" i autoreve Wittenberg-Cox dhe Maitland, me perspektivën e veçantë që ofron, është cilësuar si një nga librat më me vlerë në literaturën e sotme që ka si temë përfshirjen e femrës në jetën ekonomike. Bazuar në një kërkim të kujdesshëm, autorët kanë zgjedhur t'i drejtohen pronarëve dhe drejtuesve të kompanive private me një qëllim të qartë: ata duhet të ndërjegjësohen për potencialin ende të pashfrytëzuar të femrave në biznes dhe të kuptojnë drejt revolucionin që tashmë ka nisur.

"Womenomics" si term i vendosur prej autoreve përballë termit "Manonomics" jep një hyrje provokuese në temën e integritit të derimisotshëm të femrave në jetën e biznesit, dominuar dhe ndërtuar mbi vlera mashkullore, të cilat jo domosdoshmërisht vlejnë për të gjithë dhe lënë mënjanë vlera të tjera që janë më shumë dominante tek femrat, por të cilat po shikohen si të domosdoshme për mbarëvajtjen e bizneseve në shekullin e 21-të.

Femrat sot janë talente të gatshme për të konkurruar në "luftën e talenteve". Kështu argumentojnë autorët duke iu referuar kushteve demografike me të cilat përballen shoqëritë e zhvilluara dhe varësisë gjithmonë e më të madhe të ekonomisë nga aftësitë e njerëzve.

Në një botë biznesi multikulturore, heterogjene e të paparashikueshme, lidhësi i kompanive kërkon përfshirjen më të gjerë të femrave në pozicionet kyçe drejtuese. Autorët e argumentojnë këtë duke u bazuar në disa studime të rëndësishme të viteve të fundit të cilat kanë gjetur një korrelacion mes një përzjerje gjinish në lidhësi dhe një performancë më të mirë të kompanive ndërkombëtare. Nisur nga kjo premisë, për autorët tema me rëndësi janë: Si të zbulohen femrat me vetitë e tyre e si duhet të sillen korporatat në mënyrë që të arrijnë të rekrutojnë e të mbajnë në hierarkinë e tyre femra të talentuara, ndërkohë që gjithmonë e më shumë vlerë për punësimin dhe zhvillimin individual të femrës po merr sipërmarja private?

Zhvillimet demografike tregojnë që femrat më tej përbëjnë më shumë se gjysmën e tregut për produktet e kompanive dhe studime

të viteve të fundit dëshmojnë se në SHBA femrat bëjnë 80% të vendimeve për blerjet në familje. Ky është sipas autoreve një argument i fortë se pse kompanitë duhet që t'i kushtojnë shumë më tepër vëmendje femrave si konsumatore.

Në libër ofrohet një perspektivë e re për trajtimin e çështjeve të gjinisë në biznes. Sipas autoreve, çështjet e gjinisë nuk mund të zgjidhen në mënyrën tradicionale duke i trajtuar ato si çështje të një departamenti të kompanisë që ka për qëllim rritjen e diversitetit, por si çështje e mirëfilltë strategjike biznesi. Bizneset dhe drejtuesit e tyre duhet të mësojnë të jenë dygjuhësh ("bilingual"), të njohin gjuhën e meshkujve por njëkohësisht edhe atë të femrave. Është kjo njohje që do të garantojë sukses në të ardhmen e tyre në shekullin e 21-të, shekull i cili sipas autoreve do të njohë një revolucion të ri ekonomik me tre elemente kyçe: "weather - moti", "web - interneti", "women - femrat".

Duke mos e ushqyer pretendimin e ngritur në libra të tjerë shkruar nga autore të tjera për të njëjtën temë, se femrat janë më të mira se meshkujt, Wittenberg-Cox dhe Maitland e bëjnë librin të lexueshëm nga një publik i gjerë me interesa kërkimore në fushën e biznesit, nga femra në karrierë që kanë nevojë të njihen mes të tjerash edhe me veten e tyre, nga shtetarë që vendosin mbi legjislacionin në mbështetje të femrave e veçanërisht nga meshkuj në pozicione drejtuese në ekonomine private. I pajisur me një numër të madh studimesh rasti dhe shembujsh nga praktika, me një vështrim krahasues midis kulturave dhe shteteve të ndryshme e me propozime konkrete për hapat që duhen ndjekur drejt shfrytëzimit optimal të talentit e potencialit femëror, libri kthehet në një mjet të fuqishëm në duart e të gjithë atyre që duan të ecin me hapin e kohës e ndoshta të jenë edhe një hap më para se të tjerët.



Tirget dhe fustanella në uniformën e Gardës Kombëtare Shqiptare

Nga Fotaq Andrea

Gazeta *Metropol*, në një shkrim të botuar në shkurt 2009, me titull “Gardistët plotësohen me uniformë dinjitoze”, shkruar nga Elton Qino, vinte në dukje projektvendimin e qeverisë për “Përmirësimin e paraqitjes së jashtme të efektivave të Gardës”. Veç të tjerave theksohej se në uniformën e re parashikohet «identifikimi i identitetit kombëtar, përdorimi i ngjyrave të flamurit kuq e zi dhe stilimet me elemente të veçantë si shqiponja në pjesën e përparme të mëngëve, dekoracioni i artë në strehë të kapeles e jakës», etj. Mbi të gjitha, në krahasim me uniformën e vjetër ulet deri në tre herë kostoja e uniformës ekzistuese.

Nuk na mbetet tjetër në këtë rast veçse të urojmë që kjo uniformë, sidomos ajo e Truprojes së nderit apo uniforma ceremoniale, siç quhet ndryshe, të jetë me të vërtetë sa më dinjitoze, për të nderuar vendin, larg idesë së dikurshme të «klonimit artificial të Skënderbeut», aq fort kritikuar nga shtypi dhe që mbështetej vetëm tek ideja e tirqeve malësore dhe tek përkrenarja e Skënderbeut, por ku lihej mënjani në radhë të parë e mbi të gjitha fustanella historike shqiptare, e cila sot e shkurtuar mbi gjunjë i bën nder Gardës dhe truprojes së nderit të Greqisë ku fokusohen qindra kamera e telekamera në ditë përpara parlamentit grek. Ndoshta një ditë, të dy simbolet e veshjes së lavdishme shqiptare, si tirget dhe fustanella, që kanë frymëzuar stilistë në tërë Europën perëndimore do të zenë po atë vend nderi në truprojen e Gardës së Republikës së Shqipërisë, atë vend që e kanë pasur dikur në Gardën mbretërore shqiptare me tërë atë bukuri e shije artistike dhe plot dinjitet e simbole kombëtare. Ndoshta një ditë kjo ëndërr vërtet do realizohet, kur shteti të bëhet më i pasur dhe të vihet në vend e shkuara dinjitoze shqiptare, simbolet dhe vlerat e rralla kombëtare...

Bashkangjitur po sjell një letër që i kam pasë dërguar ish presidentit të Republikës, Zotit Alfred Moisiu në nëntor 2006, së bashku me një dosje të tërë ilustrimesh, për vendin e nderit që duhej të zinte fustanella shqiptare krahas tirqeve geqe në kostumin ceremonial të Gardës së Republikës së Shqipërisë.

LETËR PRESIDENTIT TË REPUBLIKËS SË SHQIPËRISË, Zotit ALFRED MOISIU

Zoti President,

Më lejoni t’Ju shkëpus ndopak çaste nga puna juaj e ngjeshur, plot angazhim e përkushtim për ndërtimin e demokracisë në Shqipëri dhe përparimin e kombit tonë përkrah kombeve të tjerë të qytetëruar, duke dashur para së gjithash t’Ju sjell kënaqësi me dosjen bashkëngjitur që po Ju dërgoj. Me këtë rast, dëshiroj t’Ju parashtoj edhe njëfarë shqetësimi qytetar lidhur me një çështje që mendoj se meriton vëmendjen Tuaj, dhe që ka të bëjë në radhë të parë me unitetin dhe dinjitetin e vendit, me trashëgiminë e tij mijërvjeçare, me vetë të ardhmen tonë evropiane, mbi bazë të shëndoshë kombëtare.

Është fjala për veshjen e Truprojes së nderit të Gardës së Republikës së Shqipërisë, në të cilën çdo qytetar i vendit duhet të shohë simbolet më të çmuara historike të popullit tonë, që të parët tanë na i trashëguan e besuan si vlera të rralla për t’u dhënë sot e në vazhdimësi një kuptim sublim, me të cilën përfaqësohet Shqipëria dhe Ushtria jonë, ndihet e do të ndihet krenar, brez pas brezi, mbarë populli ynë.

Po hyj drejt e në thelbin e çështjes:

Një artikull në media në janar 2005 nuk i kursente kritikën therëse për këtë veshje, duke e etiketuar madje me epitete të ndryshme. Por çka më duket më shqetësuese është vetë përmbajtja e saj.



Në veshjen ceremoniale të Gardës sonë përfaqësohet, për fat të keq, vetëm një element i veshjes kombëtare të shqiptarëve, tirqet, duke lënë mënjane fustanellën tonë historike, gjithë historinë dhe kulturën e lashtë e të vyer që ajo simbolizon e sintetizon në mënyrën më të përsosur dhe kuptimplotë. Dëshmon për këtë, kjo dosje modeste që po Ju paraqes, me citime autorësh të njohur, me vargun folklorik, të ëmbël dhe epik të popullit dhe me një seri gravurash historike të autorëve të huaj, të denja për t'u ndjerë çdo shqiptar i vërtetë krenar për historinë tonë.

Pa dashur të bëj historikun dhe apologjinë e fustanellës së famshme shqiptare, gjurmë të së cilës i hasim që nga kohët e lashta në terrakotat 6000 vjeçare të Epidamnosit apo Durrësi tonë, do desha të ndalesha në disa elementë thelbësorë të saj:

Së pari, fustanella është veshje tradicionale shqiptare, që haset gjeografikisht në krejt vendin, nga Veriu në Jug, dhe që përfaqëson historikisht tërë epokat, duke filluar me «linjën» e lashtë ilire, për të vazhduar më tej me «dalmatikën», tunikën e legjioneve romake, kiltin e keltëve, fustanellën e zakonit të Bizantit, të Mesjetës, të kapedanëve arvanitas të Revolucionit grek, të çetave të famshme patriotike shqiptare, etj.

Së dyti, fustanella është veshje popullore shqiptare, për burra e gra, duke përfaqësuar kështu një unitet të pandashëm gjinor, vetë shpirtin luftarak të grave dhe burrave tanë, që i qëndruan shoshëqit, historikisht e besnikërisht në krahë, gjatë luftërash të paepura.

Së treti, fustanella simbolizon historikisht «fustanellorët» e famshëm të Toskërisë që, pasi shkruan faqe lavdie për Revolucionin grek dhe Rilindjen shqiptare, mirëpritën në Vlorë Bajram Currin dhe «tirqellarët» syptatrembur të Gegërisë, duke shpallur së bashku Pavarësinë e Shqipërisë.

Së katërti, fustanella përfaqëson pjesë të çmuara të popullsisë sonë apo vetë diasporën shqiptare ndër shekuj, arbëreshët e Italisë, arnautët e Turqisë, Egjiptit dhe Sirisë, arvanitasit e Çamërisë dhe Greqisë, të gjithë bij arbër të Arbërisë mëmë, veshur me fustanellë borë të bardhë 40 palëshe gjer nën gjunjë dhe brezin plot armë ngjeshur.

Së pesti, fustanella përfaqëson vetë shpirtin solidar dhe kontributin e çmuar të popullit tonë në historinë e popujve të tjerë, nderin e armëve të albanoive e stradiotëve, të kalorësisë së lehtë shqiptare si zanafilla e kalorësisë franceze dhe evropiane, që strategu shqiptar, gjeneralissimi Gjergj Basta e sintetizoi në traktate të famshme që hartoi lidhur me të ardhmen e kalorësisë së lehtë evropiane. Po ashtu, përfaqëson tërë arvanitasit, që me në krye Boçarin e Bajronin ç'nuk bënë për Revolucionin grek. Së gjashti, dhe pa shkuar më tej, fustanella përfaqëson krejt shijen e hollë artistike të popullit tonë, vallen e famshme luftarake të quajtur «pirrike», trashëguar që nga koha e Pirros, për të cilën kanë shkruar autorë të shquar apo kanë kompozuar me dhjetëra tablo piktorë të famshëm, që nga Dekampi, gjer te Zheromi e Jovanoviçi.

Fustanella pra përfaqëson nderin, dinjitetin dhe krenarinë tonë kombëtare, po aq sa dhe tirqet madhështore me gajtane. Cënimi i njërit prej këtyre dy elementëve të vyer kombëtarë, në harmoni e unitet të plotë, do të thotë cënim i vlerave historike shqiptare, njëlloj si të ndash shqiptarët dykrenorë në mes, të kuqen nga e zeza, njërën flatër nga tjetra. Historikisht, kjo s'ka ndodhur kurrë dhe Garda mbretërore shqiptare i ka pasur të dy elementët, tirqet dhe fustanellën, në unitet të

plotë e të pandashëm.

Mendoj se është e tepërt në këtë rast të komentoj e tjerr autorët e mëdhenj që po Ju paraqes simbolikisht në këtë dosje modeste që pasqyron këtë veshje karakteristike e historike të trimave shqiptarë. Një ilustrim megjithatë i veçantë, që meriton të vihet në dukje, është gravura historike, pak e njohur publikisht, për Lidhjen e Lezhës, apo Lidhjen e parë historike për themelimin e shtetit shqiptar, që çel librin e Abatit francez C. Guénot «Skënderbeu apo heroi i krishterë» i vitit 1862. Të gjithë anëtarët e Lidhjes, edhe vetë Heroi ynë Kombëtar janë të veshur

me fustanellën e famshme shqiptare në një çast solemn betimi historik, përpara flamurit të Arbrit me shqiptarët dykrenorë shpalosur.

Duke mbetur me shpresë se ky dinjitet historik i popullit tonë do vihet në vend nëpërmjet angazhimit tuaj të drejtpërdrejtë në cilësinë Tuaj edhe si Kryekomandant i Forcave të Armatosura të Republikës dhe ish Ushtarak me traditë të pasur, më lejoni, Zoti President Moisiu, t'Ju paraqes urimet e mia për festat e Nëntorit, si dhe shprehjen e konsideratës sime më të lartë.

Me respekt,

Fotaq Andrea

Ish Përfaqësues i Shqipërisë pranë Këshillit të Evropës.

Strasbourg, 20.11.2006.



CITIME AUTORËSH TË HUAJ PËR FUSTANELLËN¹

BAJRON

“Shqiptarët me petkun e tyre, më të bukurin në botë, me fustanellë të gjatë të bardhë, tallagane të qëndisura gjithë ar, me anteri e jelek kadifeje të kuqe, qëndisur me ojna të arta, me jataganë e pishqolla të sermëta ... të gjitha këto me pamjen e jashtëzakonshme të ndërtesës vetë, sajnin një skenë të re gëzimi për sytë e një të huaji. Më përcollën në një konak shumë të këndshëm dhe sekretari i vezirit erdhi të më përshëndesë, në mënyrën allaturka”.

Letër e Bajronit

MARSHALLI CANROBERT

1 Përveç Bajronit, të gjithë autorët e cituar janë francezë dhe përfshihen në Antologjinë e përgatitur nga Fotaq Andrea “Pena të arta franceze për shqiptarët”.



gdhendjes e të gurëve të çmuar...”

Kujtimet e Marshallit Canrobert, 1875.

Konti CHOISEUL-GOUFFIER

“Veshja [e tyre] përbëhet nga poture tepër të gjera, një fustanellë e shkurtër, një kraholl zbuluar me shumë radhë sumbullash të sermëta sa një kokërr ulliri, me pllakëza e varganë; mbajnë mbathina lëkure lidhur me lidhëse që shpesh ngjiten gjer tek gjunjë, për të shtrënguar mbi pulpa e në kërcë pllakëza në formë të këmbës, duke i mbrojtur nga fërkimi gjatë kalërimit ; zhguni i tyre, gajtanuar e shirituar në shumë ngjyra i jep tërë asaj veshjeje një pamje të përkryer, tepër piktoreske”.

Udhëtim piktoresk në Perandorinë otomane..., 1782.

F.C.H.L. POUQUEVILLE

“Në veshjen që mbajnë, has kostumin e lashtë heroik : opinga, bërruc, togë, brez, fustanellë që u bie përmbi gjunjë ; dhe sikur të mbulonin kokën me kaskë, sikur kaçulet t'u mplekseshin me valëzimet e leshrave të tyre të bukura, fare mirë atëherë do t'i merrje për ushtarë të Pirros”.

Udhëtim në Greqi, vëll. 3, Paris, 1826

François Victor LAMARE-PICQUOT

“Veshja e shqiptarit përbëhet nga tirqe me cohë të trashë, nga fustanellë e pëlhurtë, nga jelek me shumë radhë sumbullash të sermta a të bakërta; pllaka nga i njëjti metal veshin pjesën e përparme të këmbëve. Një brez i kuq leshi i mbështjell barkun dhe e shtrëngon aq fort këtë pjesë të trupit sa s'ka ku të shkojë më. Një shqiptar, me kraharorin zhveshur, shfaq një bark të sheshtë, pothuaj skeletik. Është pa dyshim një nga shkaqet e një zhdërvjelltësie të tillë të pashembullt”.

Të parët tanë në Korfuz - Kujtime të ndihmës-mjekut ushtarak (1807-1814), Paris, 1918

KOSTUMI SHQIPTAR I ALEKSANDËR DYMASE

“Ramë në një mendje, ai dhe unë, që kostumi i arnautëve do të më shkonte për mrekulli. Amaury më vizatoi në vend një kostum arnauti.

“Herë na shfaqeshin para syve arnautë apo shqiptarë, me tipare të bukura, me mustaqe të gjata e të holla, me jelekë gjithë gajtane të praruar e fustanellë të bardhë pështjellë rreth trupit, që e tundnin me lëvizje gjithë shkathësi. Herë kudrë... Të gjithë qenë të armatosur gjer në dhëmbë, me dyfeqe me çark, pishqolla, jataganë, hanxharë, thika, një arsenal i vërtetë që përfshinte që nga armët më të zakonata, gjer te kryeveprat e argjendarisë, së

Ajo që binte sidomos në sy në këtë kostum, ishte çallma, e cila, pasi rrotullohej dy a tri herë rreth kokës, kalonte poshtë qafës dhe shkonte e mbërthehej tek pika e vet e nisjes. Veçse kostumi duhej porositur e qepur, e të zbukurrohej me qëndisma, gajtane e shirita.

U punua pesëmbëdhjetë ditë për ta bërë. Më në fund erdhi darka dhe për orën njëmbëdhjetë ishte gati.

Në dymbëdhjetë të natës, isha tek Zonja Lafond.

Ai kostum, ende pothuaj i panjohur në Francë ; ajo xhoke dhe ata dollakë me kadife të kuqe qëndisur në ar ; ajo fustanellë e bardhë si bora, ku nuk mungonte as edhe një palë ; ato armë të argjenda gjithë shkëlqim e tërë gdhëndje të mrekullueshme, dhe sidomos origjinaliteti i mbështjelljes së kokës tërhoqën gjithë sytë drejt meje”.

A. Dumas, “Kujtime”, Kreu CXXXVIII, Paris, 1852-1856

Konti Joseph D'ESTOURMEL

“Duke lënë më të majtën tonë atë shkëmb të veçantë dhe fortesën që e sundon, hyjmë brenda në port dhe në zyrën e shëndetësisë [të Korfuzit]. Pas verifikimeve të rastit, na u shpreh gojarsht pranimit për lëvizje të lirë dhe na u hap porta e daljes, ku në çast u ndodhëm mbi skelë. Nuk do ta harroj kurrë përshtypjen e vështrimit të parë, kur e pashë veten të rrethuar nga tërë ato kostume që s'i kisha parë ndonjëherë, nga ata shqiptarë të pashëm aq piktoreskë me tarbushët e kuq flakë, me brez mbushur tërë kobure e pinjallë, kokat dhe dorezat krejt në serm, me fustanellat e tyre të gjera, gjunjakët të qëndisur, opingat e kuqe me lëmshet përsipër, dhe sidomos me gunën e tyre të një bardhësie verbuese, coha e të cilit duket si lëkurë plotbashkë ; ky petk kthehet sipas stinës, dhe kur bie të ftohtit, vendoset nga brenda bashka fijejgatë dhe vetë petku hidhet mbi krahë i lëshuar”.

Ditar udhëtimi në Lindje, Paris, 1844

Cyprien ROBERT

“Malisorët, që janë të krishterë në shumicën e tyre dhe shumë më të lidhur me pavarësinë. Prapa shkëmbenjve të tyre, këta mund të sfidojnë cilindo shtypës në mos qoftë i përzier për të keqtë e tij me myslimanë. Ata të farës malisor që zotërojnë malet e larta gjer në Gjakova e Prizrend janë armiq të më vdekjeprurës të racës serbe ; gjithë gëzimi i tyre është të nisin çetat drejt Sebisë. Megjithatë, këta malësorë pothuaj janë përshtatur tërësisht me zakonet e serbëve, aq sa mund t'i dallosh prej tyre vetëm nga fustanella e bardhë që mbajnë në trup dhe që formon në mënyrë origjinale kontrast me ngjyrën e kuqe të guberes së tyre apo kepe”.

Sllavët e Turqisë, Paris, 1844

Maxime DU CAMP

“Personazhi për të cilin po flitej, nuk vonoi të shfaqej, duke na sjellë kafënë. Ishte shtatlartë e i thatë, më i rrënuar nga Jobi, e më krenar nga Bragansi, dhe me pamje kryeneçe, me gjithë zhelaninë e kostumit të tij shqiptar. Fustanella i binte, vrimuar si gipurë, poshtë gjunjëve zbuluar prej dollakësh të grisur; nga brezi i dilnin pishqolla me dorezë koral, si dhe një jatagan me mill të sermtë e të praruar; setra, dikur e kuqe qëndisur në ar, ish kthyer në zhele; një qeleshe e bardhëlleme dhe e lyrosur i mbulonte kryet, e në të përdridhej si biçim çallme një shami e zverdhët, vjetëruar nga koha, që shoqëronte ngjyrat e esmeruara të fytyrës së tij të hequr, ndritur nga dy sy depërtues dhe stolisur nga një

mustak i rëndë e i bardhë që i përdridhej gjer tek veshët".

Kujtimet e një të vetrvari, roman.

Guillaume LEJEAN

"Në Dedaj, pata kohë të studjoja tipin e malësorve gegë, që kushtet e jetës dhe të klimës i kanë bërë disi të ndryshëm nga tipi i qyteteve. Është një popullsi më shumë blegtores se bujqësore, shtatlartë, truphedhur, me atë profil të dobët e krenar njohur më së miri prej atyre që kanë udhëtuar në Greqi, ku gjaku shqiptar aq shumë është përzier me gjakun helen. Kostumi tradicional, jelek i kuq e fustanellë, është një veshje ceremoniale, zëvendësuar zakonisht nga fustanella e gjatë, sidomos e leshtë, me pushkën unazore kaluar krahqafë. Pushka, siç thashë, është në një farë mënyre pjesë përbërëse e shqiptarit të pavarur".

Udhëtim në Shqipëri e në Mal të Zi, Le Tour du Monde, 1858.

Albert DUMONT

"Shqiptari ka një dallueshmëri të përkryer: kokën të vogël, hundën fine, syrin të gjallë, çelur si bajame, qafën të gjatë, trupin të dobët, këmbët të gjata e të shkathtë, të kujton tipin e parë të grekut, ashtu siç e paraqet skulptura arkaike në mermerët e Eginesë. Ecjen e ka elegante; ka qejf të ketë paraqitje në veshje, vazhdimisht e kërkon një gjë të tillë, dhe megjithë gjendjen e pazhvilluar ku ndodhet, tregon se e ka ndjenjën e së bukurës dhe të harmonisë. Deri edhe të veshja të kujton lashtësinë. Fustanella e bardhë të sjell ndër mend si duhej të ish tunika gjithë pala që nga brezi; dollakët e gjatë që mbështillnin këmbët deri në gjunjë janë knemide² të kohëve heroike. Veshja nuk është e fryrë dhe valavitëse si në epokën e bukur greke, por shihet fare mirë në vazot e stilit të lashtë se helenët e dikurshëm nuk kishin në këtë pikë zakonet e bashkëkohësve të Perikliut. Një tunikë e gjerë dhe një mantel më i bollshëm, që mundësonin prirjet më elegante trupore, morën më pas një karakter të përgjithshëm".

Le Balkan et l'Adriatique (Ballkani dhe Adriatiku), Paris, 1875

Victor BERARD

"Për më tepër, veç imamëve dhe njerëzve të xhamisë që mbajnë çallmën, rrobën e gjatë dhe kaftanin e gëzoftë, gjithë të tjerët mbajnë kostumin kombëtar, disa fustanellën e jugut, kallcat dhe jelekët e gajtanosur, të tjerë, veshjen e veriut, zhgunin e zi, krahollin dhe kofsharë të bardhë, zbukuruar me gajtane të zinj zigzagë".

Turqia dhe helenizmi bashkëkohor, Paris, 1897

VARGJE POPULLORE PËR FUSTANELLËN

Vëll. 8 Mbledhës të Folklorit shqiptar, Këngë të mbledhura nga Fatos Mero Rrapaj, Mbledhës të hershëm të Folklorit shqiptar (1635-1912), Vëll. III

Markua [Boçari] me gunë murrë
Me fustan përmbi gjunjë
I bëri turqit rrëmullë...

2 Nga greqishtja knemis, gjunjakë të ushtarëve grekë në lashtësi.

Marko Boçari me vulë
Trim si ky s'do ketë kurrë
Kur më shkon me gunën murrë
Ç'i qëllon fustani gjunjë...
Briti fort sa tundi malë,
"O vëllezër shqipëtarë,
Biniu turqve se më vranë"...

Sulo Çobua pallëlarë
Se ç'u hodh në istikamë
Zuri topçinjtë të gjallë
Topçinjtë me top ia dhanë
Flaka i dogji fustanë...

O Alush Piko Radhima
Këmishën me treqind qinda...

Ne jemi kapetanata
Major Dhima kordhëshpata
Pilo Bitun kushallata...

O Çaç Gjuzi më këpute
Ngreu vish tosluket e kuqe
Dhe fustanellën hajduçe (kaçakçe)...

Gjoleka në fshat të Kuçe,
Fustanin mbi gju hajduçe,
Milonja me dyzet strufe,
Ç'e hedh Gjoleka mbi supe,
Ç'lezet ish kur ikën tutje...

Kush e një' Sali Murranë,
Sterrë të zezë fustanë?
Komitat se ç'i mëlodhi,
Të hap hapsanat në Vlorë.

Mirëseardhe o pashkë e madhe,
Na giete me shumë halle:
Mbet xha Kiçua pa fustane,
Pa fustane e xhamadane,
Shkoi në nja dy-tre dyqane,
Veresi s'i japin fare.

E kështu, me dhjetra vargje të tjera.

Dy publikime nga grupi shkencor që drejton Prof. Dr. Arben Merkoçi në Barcelonë dhe jehona e tyre në mediat shkencore ndërkombëtare

Artikulli me titull “Lab-në-një-çip për përcaktimin me ndjeshmëri të lartë të karbofuranit nëpërmjet regjenerimit enzimatik duke përdorur grimca magnetike” (Titulli original në anglisht: *Lab-on-a-chip for ultrasensitive detection of carbofuran by enzymatic inhibition with replacement of enzyme using magnetic beads*) u botua kohët e fundit në *Lab on a Chip*, një nga revistat më me impakt në fushën e laboratorëve në një çip. Bëhet fjalë për teknikat më moderne të dedektiveve (bio)kimike ku të gjitha etapat e një analize janë të integruara në një platformë të vetme çip, e cila bën të mundur zbulimin e shpejtë – në këtë rast të pesticideve – në ujëra.

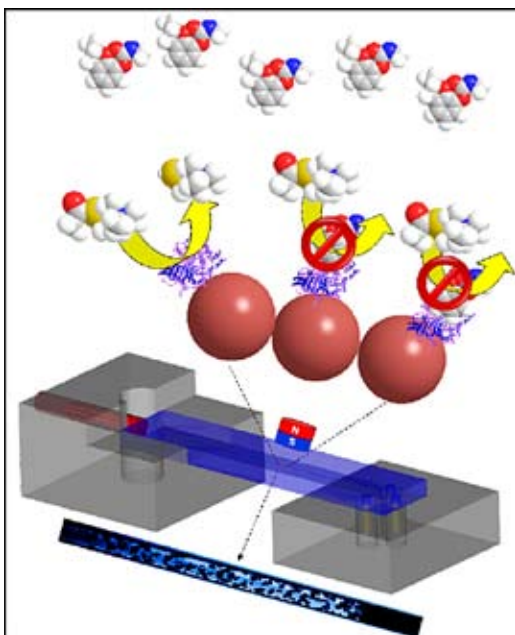


Figura 1. Paraqitje skematike e çipit për përcaktimin e pesticideve (karbofuran). Grimcat magnetike me enzimën kolinesterazë manipulohen në kanal nëpërmjet aplikimit të fushës magnetike. Inhibimi i aktivitetit enzimatik nga pesticidet matet dhe shërben si parametër për kontrollin e ndotjes.
(Më shumë informacion mund të gjendet në: <http://rsc.org/Publishing/Journals/lc/article.asp?doi=B816643A>)

Platforma është dizenuar nga grupi i Nanobioelektronikës & Biosensorëve në Qendrën Kërkimore të Nano-shkencës dhe Nanoteknologjisë në Barcelonë, që drejtohet nga Prof. Merkoçi, në bashkëpunim me shkencëtarë të tjerë nga Universiteti Autonom në Barcelonë dhe një institut kërkimor në Japoni.

Çipi në fjalë ka në brendësi të tij një seri mikrokanalesh ku lënda që do të analizohet si dhe komponentët e tjerë të nevojshëm për analizë kalojnë në mënyrë të kontrolluar (nëpërmjet aplikimit të një fushe magnetike apo rryme elektroforetike) duke bërë të mundur një analizë të shpejtë të një pesticidi, në këtë rast karbofuran, të marrë si model. Në brendësi të sistemit kalojnë njëkohësisht grimca magnetike mbi të cilat është e imobilizuar enzima acetilkolinesteraza. Kjo enzimë është mjaft e ndjeshme nga pesticidet dhe është pikërisht kjo që në mënyrë indirekte ‘njofton’ nëse në kanalin e çipit kanë kaluar apo jo ujëra të ndotura me pesticide.

Një arritje tjetër e ekipit të drejtuar nga Prof. Merkoçi është edhe një biosensor i ri i bazuar në përdorimin e pikave kuantike (në anglisht Quantum Dots). Bëhet fjalë për përdorimin e një prej teknikave të fundit që ofron nanoteknologjia: teknologjia e përdorimit të nanogrimcave për zbulimin e shpejtë dhe me ndjeshmëri të lartë të ADN.

Eshtë tashmë i njohur interesi për analizën e ADN në fushën e diagnostikimeve klinike, studimeve në fushën e biologjisë molekulare, analizën e ushqimeve, në kriminalistikë etj. Sistemi i dizenuar bazohet në vetitë elektrokimike të pikave kuantike të cilat përdoren njëkohësisht si markues (labels) të sondave të ADN. Janë pikërisht këto pika kuantike të cilat, kur mbi to aplikohet një potencial i caktuar, prodhojnë një rrymë elektrike e cila matet duke përdorur një instrument i cili mund të mbahet në pëllëmbën e dorës (palm). Eshtë një sistem portatil i cili krijon mundësinë për të realizuar të ashtuquajturin decentralizim të analizave klinike duke bërë të mundur, në një të ar-

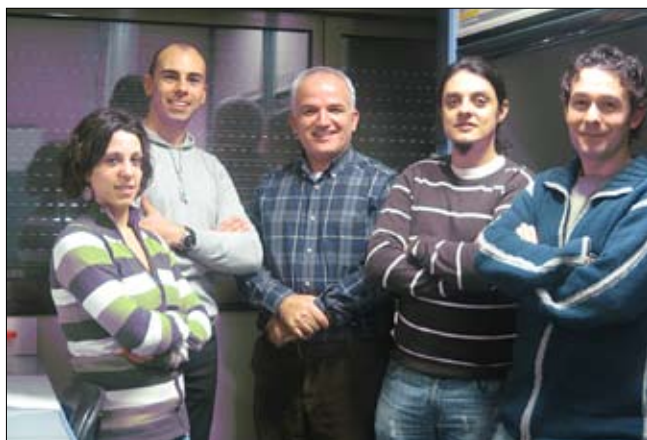


Figura 2. Prof. Arben Merkoçi (në qendër) dhe disa nga kërkuesit e ekipit që ai drejton të përfshirë në zbulimin e teknikës së re të analizës së ADN.

dhme të afërt, analizën e ADN edhe nga njerëz të pakualifikuar. Analiza e propozuar e ADN do të bëhej në mënyrë të ngjashme me analizën e glukozës që me dhjetëra mijëra të sëmurë nga diabeti kryejnë tashmë në mënyrë komode, në të gjithë botën, pa patur nevojë të zhvendosen në një qendër të specializuar të analizës klinike.

Zbulimi në fjalë i botuar në revistën *Nanotechnology*

është komentuar kohët e fundit edhe nga Nanotechweb (<http://nanotechweb.org/cws/article/tech/37255>) nën titullin "Pikat kuantike e bëjnë dedektimin e ADN më të shpejtë dhe më të thjeshtë" (në anglisht: *QDs make DNA detection faster and simpler*). I njëjti punim u komentua edhe nga gazetari James Dacey në physicsworld.com (<http://physicsworld.com/cws/article/news/37388>) nën titullin "Instrumentet e bazuar në pika kuantike detektojnë ADN" (në anglisht: *Quantum-dot device detects DNA*).

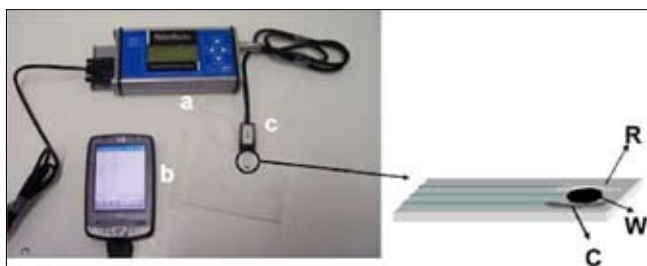


Figura 3. Skemë e sistemit të përdorur për detektimin e ADN. Sistemi përbëhet nga instrumenti matës (a), një kompjuter xhepi (palm, b) dhe sensori (c) prodhuar me teknikën serigrafike dhe i përberë nga tre elektroda, kundër elektroda (c), elektroda referuese (R) dhe elektroda e punës (W). (Marrë nga <http://nanotechweb.org>).

"QELQI I LËNGSHËM" KUNDËR VIRUSEVE E PLUHURIT

Është i padukshëm por ka fuqi "mrekulluese": lufton ndotjen, bakteret dhe kërpudhat. Është një spry jo toksik, një lloj "qelqi i lëngshëm" që mund të spërkatet në çdo sipërfaqe duke e mbrojtur nga pluhuri, nga rrezet ultravjollcë dhe gjurmët e kohës.

Ai mund të përdoret si në spitale ashtu edhe në monumente, vreshta e tekstile. Funksionon si barrierë dhe ka një jetë të gjatë. Është ekologjik e nuk ndot, ndihmon bile edhe disa fara që të mbijjnë më mirë. Teknikët nuk hezitojnë ti quajnë "mrekulli" karakteristikat e këtij produkti të prodhuar nga një ndërmarrje gjermane, Nanopool, e specializuar në nanoteknologji. Shumë ndërmarrje të tjera po e eksperimentojnë, nga Kina në Austri, në hotele, restorante e monumente.

Një revolucion? Ndoshta: potencialet e këtij produkti janë të ngjashme me ata të imagjinuar në një film të viteve '50 (*Skandali i kostumit të bardhë* me Alec Guinness), ku një kimist shpik një pëlthurë që nuk mund të vjetërohet e as mund të njolloset, shpikje kjo shumë e guximshme për epokën. Rreziku është se shkenca mund të ndryshojë fatin e industrisë dhe vetë zhvillimin ekonomik të shoqërisë.

Provat me lëngun gjerman në Institute for New Materials në Saarbrücken, kanë treguar se ai mund të përdoret

në shumë drejtime: mbron drurin nga sulmi i termiteve, vreshtat nga sëmundjet kërpudhore, lokomotivat e trenave të shpejtë nga presioni i lartë, kolltuqe e wc nga ndotjet, çanta e valixhe nga konsumimi. I reziston abrazionit, njollave, korrozionit, vajrave e yndyrnave.

Sekreti i "qelqit të lëngshëm" qëndron në formimin e një shtrese të hollë prej 15-30 molekulash d.m.th. 500 herë më të hollë se një qime njeriu. Në këtë nano-shkallë, ai ka forcë të largojë lagështinë, ndotjen, bakteret, acidet dhe në të njejtën kohë i lejon materialet që të transpirojnë. Ai prodhohet në variante të ndryshme e për qëllime të ndryshme. Në një spital anglez në Lancashire, NHS Southport, po e përdorin prej një viti në reparte e paisje mjekësore. Ato duken të pastra e imune sikur janë të sterilizuara. Nuk ka nevojë për produkte shtesë, mjafton vetëm uji. Spray që mund të jetë një tretje uji ose alkooli, përbëhet kryesisht nga dioksid silici i pastër, elementi kimik që gjendet te kuarci, minerali më i përhapur në tokë.

Kur bakteret e mikrobe të tjera ndodhen në sipërfaqet e trajtuara, nuk ngordhin por nuk arrijnë të shumohen. Vetitë vetëpastruese të shtresës së lëngëshme mund të reduktojnë ndjeshëm përdorimin e agjentëve toksikë të përdorur në larje e si pasojë edhe kostot e materialeve dhe punonjësve të pastrimit.

Neuroradiologjia diagnostikuese dhe ajo ndërhyrëse (interventive)*

Neuroradiologjia është një sub-specialitet relativisht i ri i mjekësisë bashkëkohore që i ka konsoliduar konturet e saj profesionale vetëm gjatë 15-20 viteve të fundit. (1)

E lindur nga sinergia profesionale dhe nga elementet e përbashkëta mes Radiologjisë, Neurokirurgjisë dhe Neurologjisë, Neuroradiologjia përfaqëson aktualisht një hapësirë profesionale mjekësore në ekspansion të vazhdueshëm.

Dimensioni i zhvilluar teknologjik për të cilin ajo ka nevojë, e bën Neuroradiologjinë të pranishme kryesisht në qendrat e mëdha spitalore, në të cilat nevoja për teknologji ecën paralelisht me mundësitë për të investuar në të.

Në vija të përgjithshme, Neuroradiologjia është një sub-specialitet mjekësor që merret me **diagnostikimin** e sëmundjeve të sistemit nervor (truri, palca kurrizore dhe nervat periferike), si dhe me **trajtimin** e një pjese të këtyre sëmundjeve.

Nga ky përkufizim i përgjithshëm dalin në pah dy gjymtyrët e Neuroradiologjisë bashkëkohore: ajo **diagnostikuese** dhe ajo **ndërhyrëse (interventive)**, dy gjymtyrë që në bashkëpunim e komunikim kostant mes tyre i japin kësaj disipline autonominë dhe sigurinë e nevojshme për arritjen e objektivave asistencialë të saj.

Materiali i përgatitur synon të ofrojë një pasqyrë të arsenalit teknik dhe kulturor-profesional në dispozicion të Neuroradiologjisë së sotme si dhe situatat klinike në të cilat ky arsenal gjen fushë veprimi.

a) **Neuroradiologjia diagnostikuese** ka sot në dispozicion një arsenal teknologjik diagnostikues të përbërë kryesisht nga metodat teknike të renditura më poshtë (renditje

e bazuar në gradën e kompleksitetit teknologjik, në rendritës):

- Aparatura tradicionale me rreze X (aparati Roentgen)
- Tomografia e kompjuterizuar (Computerized Tomography/Scanner);
- Angiografia digitale
- Rezonanca Magnetike

– **Aparaturat tradicionale Roentgen (Rx)**, kanë aktualisht në Neuroradiologji një përdorim të kufizuar. Një studim Rx është sot i nevojshëm vetëm si hap i parë për studimin e patologjive të kolonës vertebrale: patologjitë degjenerative (*kryesisht artroza dhe instabiliteti i vertebrave që vërehet në disa patologji*) dhe patologjitë traumatike (*frakturat*). Një studim Rx përdoret edhe si kontroll i shpejtë dhe efikas për të parë pozicionin e një stenti karotid1 ose për të parë pozicionin e një sonde drenazhi ventrikulo-peritoneal.

Dhe së fundi, por jo nga për nga rëndësia, duhet të përmendet roli i aparaturave tradicionale Rx si guidë gjatë procedurave të Neuroradiologjisë ndërhyrëse në patologjitë e kolonës vertebrale²

– Përsa i përket **Tomografisë së Kompjuterizuar (Computerized Tomography/Skaneri CT)**, mund të thuhet se ajo paraqet pa dyshim teknikën diagnostikuese neuroradiologjike më të përhapur dhe me raport më të lartë kosto/efikasitet.

E zhvilluar në vitet '70 në ambientet inxhinierike për studimin e kompaktësisë së blloqeve të çimentos, kjo teknikë u paraqit shumë më e rëndësishme në aplikimet e veta në radiologjinë mjekësore. Sot në Neuroradiologji, skaneri CT përdoret si hapi i parë diagnostikues në të gjitha ato situata kur dyshohet një dëmtim i sistemit nervor: trauma, tumoret cerebrale, hemorragji cerebrale ose iskemi (*stroke*). Për studimin e tumoreve, skaneri CT plotësohet shpesh edhe nga injektimi në venë i një substance (*mjet kontrasti / intra-venous contrast medium*).

Evolucioni teknologjik ka sjellë në mjekësi aparaturat skaner CT të brezit të fundit (me dozë radiacioni më të

* Ky artikull është menduar dhe shkruar për një publik jo specialist mjekësor. Ai ka për qëllim informacionin themelor lidhur me disa elemente, fenomene, procedura dhe koncepte që mbeten thellësisht të lidhura me njohuri specifike mjekësore. Për këtë arsye, për të reduktuar në mënyrë të arsyeshme asimetrinë e natyrshme informative, autori është përpjekur të përdorë një logjikë thjeshtëzuese, kur kjo ka qenë e mundur. Për të bërë më të qarta disa koncepte dhe për të ndihmuar kërkimin e shpjegimeve të mëtejshme nga ana e lexuesit, shpesh jepen midis kllapash edhe perifrazime, homonime ose termat përkatës në anglisht. Lexuesit e interesuar për të thelluar argumentet e paraqitura në këtë artikull, mund t'u referohet referencave bibliografike në fund të tekstit, ose mund të kontaktojë lirisht autorin. A.S.

1. Shih më poshtë në "Neuroradiologjia ndërhyrëse"
2. Idem

ulët dhe kohë egzaminimi shumë më të shkurtër) që bëjnë të mundur një diagnozë të plotë dhe definitive të sëmundjes në shumicën e situatave klinike të përmendura më sipër (*trauma, hemorragji cerebrale dhe iktus/stroke*). Përveç kësaj, Skaneri CT bëhet edhe më i rëndësishëm për mundësinë që kjo teknikë ofron në studimin e enëve të gjakut (arterie dhe vena) të qafës dhe të trurit. Teknika e njohur me emrin Angio-Skaner (*Angio-CT / CT Angiography*), ofron informacione shumë të rëndësishme në diagnostikimin e sëmundjeve të enëve të gjakut: stenoza (*ngushtimet*) e arterieve karotike dhe të arterieve cerebrale apo keqformimet e enëve të gjakut të trurit [*aneurizma, shunte/fistula artero-venoze, malformacione artero-venoze (AVM)*] (2, 3).

Evolucioni informatik ka vënë në dispozicion të kësaj teknike shumë programe (*software*) për përpunimin kompjuterik të imazheve (*post-processing image softwares*), që shtojnë mundësitë e saktësisë morfologjike (*forma dhe dimensionet*) edhe për leziona vaskulare cerebrale shumë të vogla.

Në disa raste, kyesisht në disa patologji vaskulare cerebrale (*shunte/fistula artero-venoze dhe malformacione artero-venoze*), studimi morfologjik statik është i pamjaftueshëm. Një studim diagnostikues komplet ka nevojë edhe për elementin dinamik (*studimi i fluksit brenda enëve të gjakut*), element i cili nuk mund të studiohet dot me Angio-CT.

Në këto raste bëhet i nevojshëm përdorimi i një tjetër teknike: Angiografia digitale.

– **Angiografia digitale** (*DSA, digital subtraction angiography, catheter angiography*) u përdor për herë të parë në 1927 nga neurokirurgu portugez Egas Moniz, çmim Nobel për mjekësinë në 1949 (4); procedura ka ardhur duke u perfeksionuar gjithmonë e më tepër me përdorimin e aparatave angiografike me precize dhe të mjeteve ndërhyrëse me dimensione gjithmonë e më të vogla.

Bëhet fjalë për një procedurë diagnostikuese invazive, që konsiston në shpimin e arteries femorale (*zona inguinale, pjesa më e sipërme e kofshës*) dhe futjen në të të një kateteri [tub i hollë (*catheter, guiding catheter, microcatheter*)] shpesh me diametër $\leq 2-3\text{mm}$. Ky kateter, pasi mbushet me lëndën e mjetit të kontrastit (*element baze: Iodi (I), contrast medium*), bëhet i dukshëm nën rrezet X, dhe nën kontroll radiologjik kostant përcillet deri në arteriet e qafës (*arteriet karotide*) ose në arteriet cerebrale (*arteria cerebialis media, anterior, posterior*) dhe në degëzimet e saj. Për të arritur deri në arteriet me kalibër më të vogël, përdoren katetere me diametër edhe më të vogël se 1 mm (5).

Nëpërmjet kateterit injektohet mjeti i kontrastit që bën të mundur vizualizimin e enëve të gjakut cerebrale dhe patologjitë e tyre.

Kjo teknikë diagnostikuese përfaqëson aktualisht metodën më të besueshme (*“gold standard”*) për diagnostikimin e sëmundjeve cerebro-vaskulare.



Figura 1. Pamje e një aparature CT (Tomografi e kompjuterizuar)

Angiografia digitale, edhe pse invazive, konsiderohet sot një metodë e sigurt në duart e mjekëve me eksperiencë të mjaftueshme. Për transparencë intelektuale, duhet kujtuar se literatura shkencore mjekësore, ka përshkruar në të kaluarën disa raste shumë të rralla komplikimesh dhe disa raste tejet sporadike fatale (alergji nga mjeti i kontrastit, çarje arteriesh, etj.) gjatë studimit angiografik.

Teknika angiografike përfaqëson jo vetëm një metodë diagnostikuese, por edhe bazën për teknikat e Neuroradiologjisë ndërhyrëse (*intervencionuese/interventive*) cerebro-vaskulare.³

E fundit për nga rendi i debutimit në “skenën” neuroradiologjike, por e para për gradën e kompleksitetit teknik, prezantohet Rezonanca Magnetike.

– **Rezonanca Magnetike** (*RM, Magnetic Resonance imaging, MRI*)

Fenomeni fizik që përbën bazën e kësaj teknike diagnostikuese është tejet i komplikuar dhe ka shërbyer si argument studimi që ka merituar disa çmime Nobel për Mjekësinë dhe Fizikën [Bloch e Purcell (1952), Lauterbur e Mansfield (2003)].

Aplikimet e RM në Neuroradiologjinë e sotme për diagnostikimin e sëmundjeve të Sistemit Nervor, janë ndoshta ato më të avancuarat në mjekësi. Fusha e këtyre aplikimeve është shumë e gjerë: ajo shkon nga diagnostikimi i quajtur “morfologjik” deri tek ai më i fundit i quajtur “funksional” (*functional MRI, fMRI*).

Studimi morfologjik ka të bëjë me demonstrimin e pranisë dhe përshkrimin e formës dhe dimensioneve të një lezioni cerebral [tumor, Skleroze e shumëfishtë (*Multiple sclerosis*), etj], me qëllimin e identifikimit të natyrës së saj. Nëpërmjet injektimit në venë të mjetit të kontrastit paramagnetic (i ndryshëm nga ai i përdorur në CT dhe angiografi), bazuar

3. Shih më poshtë në “Neuroradiologjia ndërhyrëse”

në elementin kimik Gadolinium [*paramagnetic contrast medium, Gadolinium (Gd)*], shtohen elementet në dispozicion për një diagnozë më të saktë.

RM mund të japë informacione të rëndësishme edhe për studimin e enëve të gjakut cerebrale, por duhet thënë se ndjeshmëria e kësaj teknike për këto lloj sëmundjesh mbetet më e ulët se ajo e angiografisë digitale dhe e Angio-CT (*shih paragrafet përkatëse*).

Aktualisht, RM e ka kapërcyer “kufirin” e formës në diagnostikimin e sëmundjeve të sistemit nervor: RM funksionale ndihmon sot gjithmonë e më shumë për të përcaktuar edhe natyrën e saktë të këtyre lezioneve (ofron të dhënave të ngjashme me ato histologjike, por pa nevojën e një biopsie).

Ndryshe nga RM “tradicionale”/“morfologjike” e cila përdor aparatura me fushë magnetike deri në 1,5 Tesla, RM “funksionale” përdor aparatura me fushë magnetike më të lartë (normalisht 3,0 Tesla; për kërkime shkencore tek kafshët mund të përdoret një fushë magnetike deri në 12,0 Tesla, natyrisht e papraktikueshme tek njerëzit).

Rezonanca magnetike funksionale, nëpërmjet teknikave të avancuara të difuzionit, perfuzionit dhe spektroskopisë (*MRI diffusion, MRI Perfusion, MR spectroscopy*) arrin të japë të dhëna më specifike për gradën e infiltrimit të një tumori, gradën e vaskularizimit të tij si dhe praninë ose mungesën e disa substancave të metabolizmit indor që përbëjnë shenjën dalluese të disa lloje tumoresh cerebrale. Me një fjalë, RM funksionale hyn në veprim kur duhet zgjedhur njëra nga disa alternativat diagnostike të mundshme (*diagnoza diferenciale/differential diagnosis*). (6-9)

Por aplikimi akoma edhe më i avancuar i RM funksionale është ai që i ka vënë emrin vetë teknikës: studimi i disa prej funksioneve cerebrale. (10-12)

Bëhet fjalë për studime aktualisht shumë specifike dhe të avancuara që kanë për qëllim përcaktimin e zonave të kores trunore të cilat janë përgjegjëse për aktivitete të caktuara (të dëgjuarit, të parit, të kuptuarit e fjalës, të folurit, të shijuarit, të nuhaturit, etj.). Këto informacione kanë vlerë të shumëfishtë: nga njëra anë ato konfirmojnë, plotësojnë ose korrigjojnë njohuritë tona për funksionimin e trurit njerëzor në përgjithësi, dhe nga ana tjetër ato shërbejnë për të studiuar “hartën” cerebrale të një pacienti i cili përgatitet t’i nënshtrohet një operacioni, me qëllim përcaktimin e rrugës që duhet ndjekur për të mos lënduar zonat “më të vlefshme” të trurit.

Rezonanza magnetike është në zhvillim të vazhdueshëm dhe elementet teknike perfeksionohen dita ditës. Elementi i vetëm që mbetet gjithmonë konstant dhe që nuk duhet harruar kurrë, si nga mjeku edhe nga pacienti, është situata kur një person **nuk duhet t’i nënshtrohet** një egzaminimi RM: prania e një pace-makeri për trajtim të sëmundjeve të ritmit të zemrës (*MR contraindications*).

Duhen trajtuar me vëmendje edhe pacientët me proteza

metalike “të vjetra” të pozicionuara në përgjithësi para viteve ’90, të cilat që kanë përqindje të lartë metalesh të magnetizueshme (hekur). Bëhet fjalë kryesisht për proteza ortopedike, por edhe për fragmente të tjera metalike (aksidente automobilistike, profesionale ose ushtarake) prezente në trupin e pacientit.

Alergjitë nga përdorimi i mjetit të kontrastit (gadolinum) janë të njohura nga praktika dhe nga literatura mjekësore, por aktualisht janë më të rralla nga sa mendohet.

Për transparencë intelektuale, në mbyllje, duhet kujtuar se efektet afatgjata të përdorimit të fushave magnetike tek njerëzit, sidomos i atyre me intensitet të lartë (< 3,0 Tesla), mbeten ende një fenomen i studiuar në mënyrë jo të plotë. Për këtë arsye, duhet kujtuar që Resonanza magnetike përfaqëson sot një teknikë diagnostikuese teknikisht të avancuar, por që duhet aplikuar në mënyrë të dobishme dhe vetëm atëherë kur ajo vërtet shërben (*appropriateness’ principle*).

b) Neuroradiologjia ndërhyrëse (intervencionuese, interventive, interventional neuroradiology).

Neuroradiologjia ndërhyrëse e gjen terrenin e saj kryesor në fushën neurovaskulare, qoftë ajo cerebrale, medulare (palca e kurrizit) apo e sektorit anatomik kokë-qafë. Në këtë aspekt të vetin, në bazë të habitatit profesional ku zhvillohet, neuroradiologjia ndërhyrëse endovaskulare njihet edhe me emrin “neurokirurgji endovaskulare” (interventional endovascular neuroradiology, endovascular neurosurgery).

Një tjetër terren i rëndësishëm i aktivitetit të neuroradiologjisë ndërhyrëse është edhe shtylla vertebrale me disa patologji të saj.

Në mënyrë të përmbledhur, paraqiten më poshtë disa nga situatat tipike dhe procedurat më të përhapura në trajtimin endovaskular dhe në atë vertebral (neuroradiologjia ndërhyrëse vertebrale).

Neuroradiologjia ndërhyrëse endovaskulare ka për qëllim trajtimin e plotë ose të pjesshëm të patologjive të enëve të gjakut të trurit, të palcës kurrizore ose të kokës/qafës. Patologjitë kryesore, më të shpeshta dhe më të rëndësishme, janë:

a) aneurizmat cerebrale [fryrje, “flluska”, “xhepa” të mureve të enëve të gjakut, (*brain aneurysm*)], që nëse çahen shkaktojnë hemorragji cerebrale e mund të shkaktojë edhe vdekjen e pacientit. (13-15)

b) malformacionet arterio-venoze cerebrale ose medulare [keqformime, “lëmshe” enesh gjaku në tru ose në palcën kurrizore (*brain AVM, medullary AVM*)], të cilat mund të shkaktojnë epilepsi, dhe, nëse çahen, shkaktojnë hemorragji cerebrale që mund të çojnë edhe në vdekjen e pacientit. (16-18)

c) Fistula Arterio-venoze [komunikim anormal direkt midis arteries dhe venes, pa prezencën ndërmjetësuese të

kapilarëve. (Shunt arterio-venoz cerebral, Brain dural Fistula, Brain pial fistula Medullary fistula)]. Kjo anomali vaskulare mund të shkaktojë probleme zemre (skompensim kardiak) dhe nëse çahet, shkakton hemorragji cerebrale që mund të çojë edhe në vdekjen e pacientit. (19)

d) Stenoza e arterieve karotide dhe atyre cerebrale: bëhet fjalë për ngushtimin e këtyre arterieve prej “pllakave” ateriosklerotike (atheromatic plaque), fenomen që vërehet më shpesh tek pacientët e moshuar. Pasoja kryesore e këtij fenomeni është dëmtimi i indit nervor cerebral shkaktuar nga mikro-trombe (“grimca” që shpëputen nga pllaka ateromasike dhe që bllokojnë arteriet e vogla cerebrale (TIA, minor stroke, cronical stroke). Pllakat ateromasike mund të krijohen edhe në arteriet kryesore cerebrale, duke shkaktuar ngushtimin e tyre gradual (*intracranial stenosis*). (20-22)

e) Tromboza dhe embolia arterioze akute / iktus akut [Blokimi akut, i menjëhershëm, i një arterieje cerebrale (Acute ischemic Stroke)] shkakton dëmtim të pariparueshëm të indit nervor në territorin përkatës, me pasojë paralizën e plotë ose të pjesshme, deri edhe vdekjen e pacientit. (23-25)

Në tre rastet e para (a, b, c) qëllimi i ndërhyrjes neuroradiologjike është mbyllja, bllokimi i një elementi anormal të tepërt dhe të rrezikshëm për jetën e pacientit.

Në dy rastet e fundit (d, e) qëllimi i ndërhyrjes është hapja e një arterieje të domosdoshme për jetën normale të pacientit.

Karakteristika themelore e këtyre ndërhyrjeve është fakti që ato kryhen vetëm nëpërmjet katetereve të pozicionuar në brendësi të arteries, pa qenë e nevojshme hapja kirurgjikale e kafkës.

Në rastin e aneurismave cerebrale (rasti a), për mbylljen e tyre përdoren spirale të vogla prej platini ose struktura të vogla tubulare (stent), që vendosen në brendësi të arteries. Në disa raste, të dyja këto elemente mund të kombinohen mes tyre, për të siguruar një rezultat më të kënaqshëm.

Në rastin e malformacioneve ose fistulave arterio-venozë (rasti b dhe c), përdoren lëndë sintetike të cilat injektohen në brendësi të anomalisë dhe që shërbejnë për mbushjen/bllokimin e enëve të gjakut anormale. Në disa prej këtyre rasteve, ndërhyrja neuroradiologjike është vetëm hapi i parë i një trajtimi të kombinuar, që lehtëson dhe rrit mundësinë e suksesit të haptit të dytë, atij neurokirurgjikal.

Në rastin e stenozeve karotide ose intracraniale (rasti d), trajtimi endovaskular konsiston në pozicionimin e një strukture tubulare (stent) për të mbajtur të hapur arterien dhe për të penguar krijimin e mikro-trombeve (*carotid stenting*, *intracranial stenting*). Vendimi për trajtimin neuroradiologjik endovaskular (stenting) të stenozeve karotide, duhet marrë së bashku me specialistin kirurg vaskular (alternativa tjetër është operacioni dhe pastrimi kirurgjikal i arteries së bllokuar).

Në rastin e trombozës akute (rasti e), për hapjen, çliri-

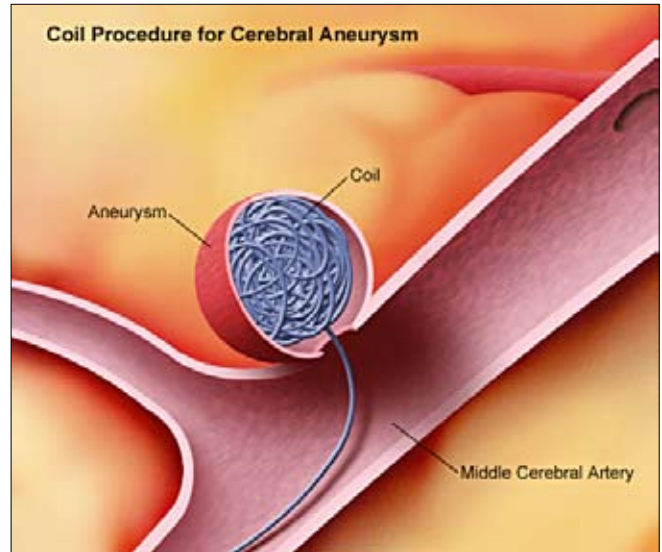


Figura 2. Trajtimi me spirale i një aneurizme cerebrale

min e arteries së bllokuar, mund të përdoren substanca farmakologjike për shkrirjen e trombit të cilat injektohen në venë (*intravenous thrombolysis*) ose direkt në arterien e bllokuar (*rTPA intra-arterial thrombolysis*), por mund të përdoren edhe mjete mekanike për heqjen e trombit (*mechanical thrombolysis*). Në këtë rast duhet theksuar që koha është faktor vendimtar: nëse kanë kaluar më shumë se 6 orë nga momenti i bllokimit, në përgjithësi, ndërhyrja nuk është e këshillueshme.

Neuroradiologjia ndërhyrëse endovaskulare është një sektor në zhvillim të vazhdueshëm. Materialet dhe teknikat e reja që po përdoren me sukses, po e shndërrojnë atë në një specialitet me potencial gjithmonë e më të lartë dhe rezultate gjithmonë e më pozitive.

Duhet theksuar që këto procedura mund të kryhen me sukses vetëm nga specialistë të trajnuar në qendra klinike të posaçme dhe me eksperiencë. Ato kryhen në ambiente të pajisura në mënyrë të veçantë (kushte dhe ambiente të ngjashme me sallat kirurgjikale), për të zvogëluar rrezikun e komplikacioneve, rrezik që nuk duhet nënvlerësuar asnjëherë. (26-27)

Neuroradiologjia ndërhyrëse vertebrale perkutane (*percutaneous vertebral intervention*) trajton kryesisht dy lloje patologjish: hernien diskale dhe frakturat vertebrale të shkaktuara nga osteoporosa ose nga tumoret (jo frakturat traumatike).

-Hernia diskale në neuroradiologjinë ndërhyrëse trajtohet aktualisht në përgjithësi me anë të Ozono-terapisë (*Disk heriation*, *Ozono therapy*). Trajtimi konsiston në pozicionimin e një ageje në brendësi të diskut intervertebral me anë të së cilës injektohet brenda diskut një përzierje e caktuar Oksigjen-ozon (*O2-O3 mixture*). Gjatë së njëjtës procedurë, edhe përreth rrënjës së nervit të prekur nga hernia, injektohet

e njëjta përzierje O2-O3 si dhe një përzierje farmakologjike kortizon-anestetik.

Herniet që trajtohen në këtë mënyrë janë ato të vogla dhe të pakalcifikuara.

Infeksioni i përzierjes O2-O3, ka për qëllim ndryshimin e strukturës së bërthamës së diskut e cila çon në zbutjen e saj dhe në krijimin e një hapësire të mjaftueshme për zvogëlimin e hernies diskale. E njëjta përzierje, ka gjithashtu edhe efekt anti-inflamator si edhe rigjenerues për mikro-qarkullimin e gjakut në indet muskulare përreth vertebrës. (28-31)

Herniet e mëdha dhe ato të kalcifikuara mbeten jashtë këtij trajtimi; ato trajtohen shpesh me sukses në mënyrë kirurgjikale.

– Patologjia tjetër vertebrale që mund të trajtohet me ndihmën e teknikave të neuroradiologjisë ndërhyrëse janë frakturat vertebrale të shkaktuara nga osteoporoza ose nga metastasat tumorale. Ato shpesh shkaktojnë dhimbje dhe instabilitet të kolonës vertebrale dhe mund të trajtohen edhe me anë të vertebroplastikës (*Vertebro-plasty, Kyphoplasty, vertebral osteoporotic fractures*). Proçedura konsiston në pozicionimin në brendësi të trupit të vertebrës të një ageje të posaçme me kaliber të madh dhe injektimin nëpërmjet saj të një substance sintetike (*çimento vertebroplastike, vertebroplasty cement*) që shërben për forcimin e vertebrës. (32)

Frakturat traumatike, aktualisht nuk mund të trajtohen me anë të këtyre teknikave.

Vendimi për trajtimin neuroradiologjik perkutan të këtyre dy patologjive, duhet marrë së bashku me specialistin ortoped.

Në mbyllje, mund të thuhet se Neuroradiologjia përbën aktualisht një “habitat” kulturor, klinik dhe në përgjithësi profesional, shumë aktiv. Kufijtë dhe mundësitë e saj, si në shumë fusha të tjera të mjekësisë, janë në shtrirje të vazhdueshme.

Dimensioni teknologjik dominant që e karakterizon atë është faktor i rëndësishëm në përcaktimin e suksesit të saj. Por si në çdo specialitet tjetër të mjekësisë faktori më i rëndësishëm mbetet gjithmonë ai njerëzor, imperfeksioni i të cilit është njëkohësisht limit dhe forcë shtytëse.

Tek e fundit, secili prej ne pacientëve mund t’u evitojë, nëse dëshiron, epitafin e sinqertë: “Ndjehesha vërtet mirë. Nga dëshira për t’u ndërë akoma edhe më mirë, përfundova këtu...!”

BIBLIOGRAFIA

1. Flodmark O., Leonardi M., Schumacher M. *UEMS Division of Neuroradiology - a new development for European neuroradiology*. Neuroradiology. 2009 Apr 28.
2. M. Hanley, W.J. Zenzen, M.D. Brown, et al. *Comparing the Accuracy of Digital Subtraction Angiography, CT Angiography and*

MR Angiography at Estimatin the Volume of Cerebral Aneurysms. Interventional Neuroradiology, volume 14, page 173, June 2008

3. Y. Iizuka, K. Shimoji, S. Kyogoku, et al. *Usefulness of Multidetector 3D-CT Angiography in the Evaluation of Infantile Perimedullary Spinal Arteriovenous Fistula*. Interventional Neuroradiology, Volume 8, March 2002.

4. G. Duarte, A. Goulão. *Egas Moniz, the Pioneer of Cerebral Angiography*. Interventional Neuroradiology, Vol. 3, page 107, June 1997.

5. N. Ogata, K. Goto, K. Uda. *An Evaluation of the Physical Properties of Current Microcatheters and Guidewires The Development of the “Catheter-glide Approach” in Response to Weaknesses of Current Materials*. Interventional Neuroradiology, Vol. 3, March 1997.

6. R. Agati, L. Simonetti, A.F. Mariani, et al. *Neuroradiological Diagnostic Tools: New MRI Perspectives*. Rivista di Neuroradiologia, Vol. 18/Sup. 2, page 7, October 2005.

7. M. Leonardi, R. Agati, D. Cevolani, et al. *Potential Impact of Advanced 3 Tesla Diagnostics in the Management of Patients with Brain Tumours*. Rivista di Neuroradiologia, Vol. 17, page 849, December 2004.

8. Ricci R., Bacci A., Tugnoli V. *Metabolic findings on 3T 1H-MR spectroscopy in peritumoral brain edema*. AJNR Am. J Neuroradiol. 2007 Aug; 28(7):1287-91.

9. M.F. Chernov, Y. Ono, Y. Muragaki, et al. *Differentiation of High-Grade and Low-Grade Gliomas Using Pattern Analysis of Long-Echo Single-Voxel Proton Magnetic Resonance Spectroscopy (1H-MRS)*. The Neuroradiology Journal, Vol. 21, page 338, June 2008.

10. V. Latorre, V. Rubino, T. Scarabino et al. *Schizophrenia and 3.0 T fMRI*. Rivista di Neuroradiologia, Vol. 17, page 827, December 2004.

11. B. Hakyemez, C. Erdogan, N. Yildirim, et al. *Functional MRI in Patients with Intracranial Lesions near Language Areas*. The Neuroradiology Journal, Vol. 19, page 306, June 2006.

12. A. Stafa [Albanian Language in service of the contemporary neuroradiology] Al. ANASH – Approaching Science 2007, 3:39-40.

13. A. Stafa, M. Leonardi. *Role of Neuroradiology on Evaluating Cerebral Aneurysms*. Interventional Neuroradiology, Vol. 14/Sup. 1, page 23, September 2008.

14. H. Manabe, S. Hasegawa, A. Takemura. *The Role of GDC Embolization as a Second Choice in the Treatment of Ruptured Cerebral Aneurysm Retrospective Analysis from Mid-Term Outcome*. Interventional Neuroradiology, Vol. 9/Sup. 1, page 41, May 2003.

15. M. Leonardi, M. Dall’Olio, P. Cenni, et al. *Intracranial Stenting in the Treatment of Wide-Necked Aneurysms*. Interventional Neuroradiology, Vol. 13, page 19, March 2007.

16. F. Viñuela, G. Duckwiler, R. Jahan, et al. *Therapeutic Management of Cerebral Arteriovenous Malformations. Present Role of Interventional Neuroradiology*. Interventional Neuroradiology, Vol. 11/Sup 1, page 13, October 2005.

17. R. Siekmann. *Basics and Principles in the Application of Onyx LD Liquid Embolic System in the Endovascular Treatment of Cerebral Arteriovenous Malformations*. Interventional Neuroradiology, Vol. 11/Sup 1, page 131, October 2005.

18. M. Leonardi, L. Simonetti, P. Cenni, et al. *Brain AVM Embolization with Onyx®: Analysis of Treatment in 34 Patients*. Interven-

tional Neuroradiology, Vol. 11/Sup 1, pg. 185, Oct. 2005.

19. Raffi L., Simonetti L., Cenni P., Leonardi M. *Use of Glubran 2 acrylic glue in interventional neuroradiology*. Neuroradiology 2007 Oct; 49(10):829-36.

20. H. Sato, K. Matsuo, H. Miwa T. et al. *Efficacy of Carotid Artery Stenting*. Interventional Neuroradiology, Vol. 13/Sup. 1, page 94, March 2007.

21. D.M. Pelz, S.P. Lownie. *Primary carotid stenting without angioplasty*. Interventional Neuroradiology, Vol. 14, page 473, December 2008.

22. A. Casasco, L. Guimaraens, J. Theron. *Intracranial stenting A Picture Gallery*. Rivista di Neuroradiologia, Vol. 16, page 169, February 2003.

23. Nogueira R.G., Yoo A.J., Buonanno F.S., Hirsch J.A. *Endovascular Approaches to Acute Stroke. A Comprehensive Review of Studies and Trials*. AJNR Am J Neuroradiol. 2009 Apr. 22.

24. Jahan R., Vinuela F. *Treatment of acute ischemic stroke: intravenous and endovascular therapies*. Expert Rev Cardiovasc Ther. 2009 Apr; 7(4):375-87.

25. Wang Y., Liao X., Zhao X., Wang C. *ITAIS-II investigators. Imaging-based thrombolysis trial in acute ischemic stroke-II (ITAIS-II)*. Int J Stroke. 2009 Feb; 4(1): 49-53; discussion 49.

26. L. Picard. *WFITN recommendations for Education and Training in Therapeutic NeuroIntervention*. Interventional Neuroradiology, Vol. 15, page 11, March 2009.

27. L. Picard. *Evolution - Research - Training from Practice to Law and Ethics*. Interventional Neuroradiology, Vol. 13, page 7, March 2007.

28. L. Simonetti, L. Raffi, P. Cenni, R. Agati. *Pharmacological Mechanisms Underlying Oxygen-Ozonotherapy for Herniated Disc*. The Neuroradiology Journal, Vol. 16/Sup. 3, page 201, September 2003.

29. Andreula C.F., Simonetti L., De Santis F., et al. *Minimally invasive oxygen-ozone therapy for lumbar disk herniation*. AJNR Am J Neuroradiol. 2003 May; 24(5): 996-1000.

30. Leonardi M., Simonetti L., Agati R. *Neuroradiology of spine degenerative diseases*. Best Pract. Res. Clin. Rheumatol. 2002 Jan; 16(1):59-87.

31. L. Re, G. Martínez-Sánchez, G. Malcangi, et al. *Ozone Therapy: A Clinical Study on Pain Management*. International Journal of Ozone Therapy, Vol. 7, page 37, April 2008.

32. G. Ambrosanio, A. Lavanga, P. Vassallo, et al. *Vertebroplasty in the Treatment of Spine Disease*. Interventional Neuroradiology, Vol. 11, page 309, December 2005.

33. Masala S., Mammucari M., Angelopoulos G., et al. *Percutaneous vertebroplasty in the management of vertebral osteoporotic fractures. Short-term, mid-term and long-term follow-up of 285 patients*. Skeletal Radiol. 2009 May 12.

FAKTORËT EPIGJENETIKË TË LUPUSIT ERITEMATOZ

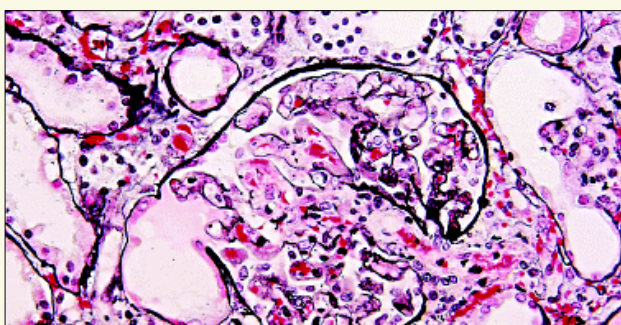
Si influencojnë faktorët epigenetikë mbi zhvillimin e një patologjie si lupusi? Kësaj pyetjeje të vështirë u përpogën që t'i japin një përgjigje kërkuesit e Cold Spring Harbor Laboratory mbi bazën e analizës gjenetike të ADN-së së binjakëve identikë ku sëmundja u shfaq vetëm në njerin prej tyre.

Siç dihet, binjakët identikë ose monozigotë bashkëndajnë 100 për qind të gjenomës së tyre e si rrjedhim ndikimet gjenetike në lindjen e një sëmundjeje duhet të jenë të përqendruara tek aktivizimi i gjeneve.

Modifikimet epigenetike – ose ndryshe transformimet qelizore që mund të ndikojnë shprehjen e gjeneve – u treguan si shumë të rëndësishme për përcaktimin e fenotipit dhe shpesh edhe në lindjen e patologjive: nga ana e tyre, ato shkaktohen nga faktorë mjedisorë si dieta dhe ekspozimi ndaj lëndëve të ndryshme kimike.

Për sa i përket në mënyrë specifike një sëmundje autoimmune siç është lupusi eritematoz sitemik (LES), edhe studime të tjera të fundit kanë vënë në pah praninë e modifikimeve epigenetike në gjene të ndryshme të rregulluar në mënyrë anormale. Ky studim ishte i pari me një nivel të tillë tellësie për një modifikim specifik epigenetik, metilizimi i ADN-së, në kuadrin e një sëmundjeje autoimmune.

“Kemi gjetur një numër të konsiderueshëm varia-



cionesh gjatë metilizimit të ADN-së në gjene të ndryshme, shumë nga të cilët janë përfshirë në të kaluarën në ecio-patogenezën e LES-it.

Studimi ynë sugjeron që ndikimi i mjedisit apo ndryshimet në stilin e jetesës mund të lenë gjurmët e tyre molekulare në gjene kyçe për funksionin imunitar që kontribuon në lindjen e diferencuar të patologjisë tek binjakët”, nënvizon Esteban Ballestar. “Pjesa më e madhe e studimeve mbi metilizimin e ADN-së dhe mbi patologjitë njerëzore është kryer në kuadrin e kërkimit onkologjik. Me këtë rezultat, ne shpresojmë që të tërheqim më shumë shkencëtarë për studimin e këtij procesi, që lejon potencialisht lindjen e strategjive të reja terapeutike edhe për patologji të tjera”.

Trajtimi i problematikave të mjedisit në mediat e shkruara ditore në Kosovë

Krahas problematikave tjera të cilat trajtohen në mediat e shkruara, hapësirë të caktuar zë edhe pasqyrimi i problematikave mjedisore. Fakti se problemet mjedisore janë probleme të shoqërisë sonë, ka bërë që këto tema të trajtohen gjithnjë e më shumë në mediat e shkruara. Mirëpo, duhet cekur se në Kosovë çështjet mjedisore nuk trajtohen si probleme me prioritet. Problemet mjedisore nuk mbulohen nga gazetarët që janë të specializuar në këtë fushë, prandaj mungojnë njohuritë e duhura për t'i trajtuar në mënyrë profesionale këto probleme. Problematikat mjedisore janë probleme multidisiplinare që kërkojnë një përkushtim më të veçantë dhe një hulumtim më profesional. Mungesa e informacionit të mjaftueshëm, të besueshëm dhe të sigurt me kohë është edhe një tjetër fakt që ndikon në cilësinë e informacionit për mjedisin. Problemet mjedisore janë të lidhura ngushtë me njëra-tjetrën dhe çdo problem që lind në një drejtim sjell pasoja edhe në aspekte të tjera mjedisore, duke ndikuar ndjeshëm në shëndetin e njerëzve dhe në mirëqenien e tyre. Trajtimi i këtyre problemeve në media, jo vetëm në mënyrë informative, por edhe në mënyrë analitike, kritike, hulumtuese dhe edukativ, rritë ndikimin në zgjidhjen e këtyre problemeve, dhe reflekton në qasjen më serioze në zgjidhjen e problemeve mjedisore. Nga të dhënat e paraqitura në këtë hulumtim vërehet se prania e artikujve mjedisorë, krahasuar me artikujt e fushave që botohen në shtypin e shkruar, mbetet e ulët, por nuk mungon.

METODOLOGJIA E HULUMTIMIT

Objekt i këtij hulumtimi janë mediat e shkruara ditore: *Koha Ditore*, *Zëri*, *Kosova Sot*, *Express*, *Lajm*, *Infopress*, *Epoka e Re* dhe *Bota Sot*.

Artikujt mjedisorë në mediat e shkruara ditore janë identifikuar gjatë ditëve të punës (e hënë- e premte). Materialet janë lexuar dhe sistemuar me kujdes duke i kategorizuar ata sipas tregusve të hulumtimit. Nuk është trajtuar aspekti vëllimor i tyre. Periudha e hulumtimit është janar-dhjetor 2008.

Si tregues ne hulumti janë përdorur:

- Numri i artikujve sipas muajve;
- Numri i artikujve sipas gazetave ditore,
- Numri i artikujve sipas problematikave të trajtuara;

- Numri i artikujve sipas karakterit (tipi) të temës së trajtuar;
- Numri i artikujve sipas nivelit të trajtimit;
- Numri i artikujve për mjedisin sipas sektorëve.

REZULTATET E HULUMTIMIT

NUMRI I ARTIKUJVE SIPAS MUAJVE

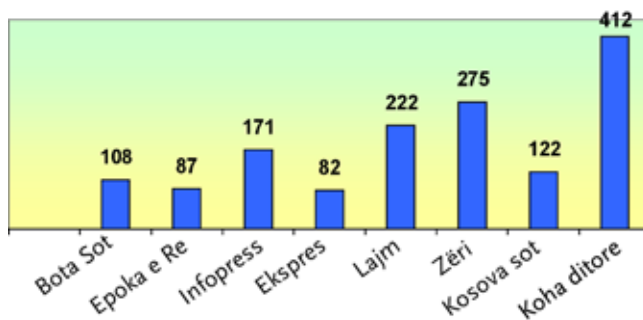
Nga hulumtimi i zhvilluar në 8 gazetat e pavarura të shtypit të përditshëm kosovar, për periudhën janar-dhjetor të vitit 2008, rezulton se numri i përgjithshëm i artikujve mjedisorë të paraqitur nëpër këto gazeta është 1476 artikuj. Gjatë muajve qershor (267) dhe korrik (242) numri i artikujve dhe informacioneve për mjedisin ka qenë më i lartë, ndërsa gjatë shkurtit (62) dhe tetorit (73) më i ulët (Grafiku 1).



Grafiku 1. Numri i artikujve mjedisorë sipas muajve

NUMRI I ARTIKUJVE SIPAS GAZETAVE DITORE

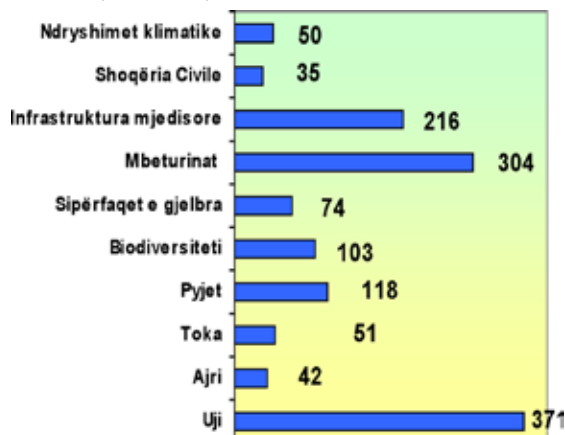
Nga hulumtimi i këtij treguesi rezulton se gazeta *Koha Ditore* ka trajtuar më së shumti probleme mjedisore me gjithsej 412 artikuj, e ndjekur nga gazeta *Zëri* me 275 artikuj. Gazetat që kanë treguar vëmendje më të ulët për çështjet mjedisore janë gazetat: *Express* me 82 dhe *Epoka e re* me 87 artikuj (Grafiku 2).



Grafiku 2. Numri i artikujve sipas gazetave

NUMRI I ARTIKUJVE SIPAS PROBLEMATIKAVE TË TRAJTUARA

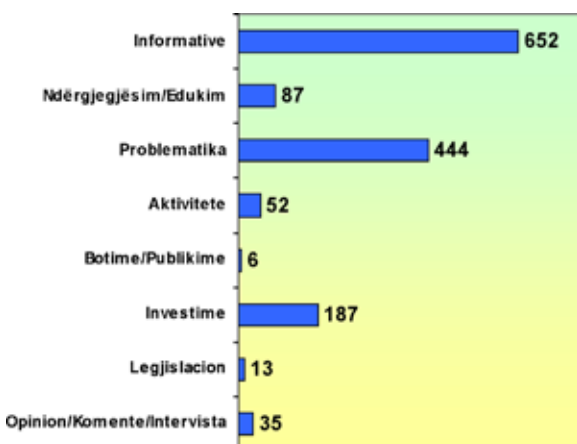
Pasqyra e shpërndarjes së artikujve sipas tematikës mjedisore, të paraqitura në shkrime, tregojnë se uji me 371 artikuj dhe mbeturinat me 304 artikuj janë trajtuar më së shpeshti. Problemet e ndotjes së ajrit me 42 artikuj si dhe aktivitetet e shoqërisë civile me 35 artikuj, janë temat me pak të trajtuara nga mediat. (Grafiku 3).



Grafiku 3. Numri i artikujve sipas problematikave mjedisore

NUMRI I ARTIKUJVE SIPAS KARAKTERIT (TIPIT) TË TEMËS SË TRAJTUAR

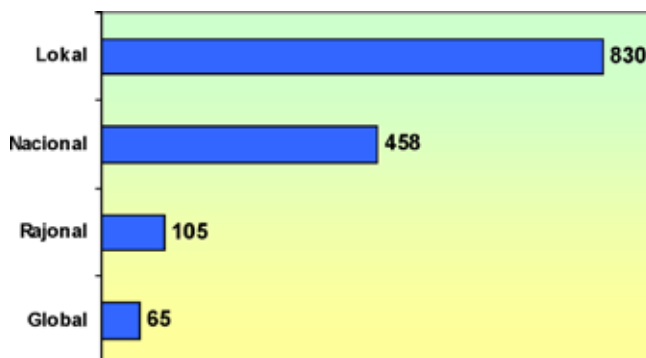
Sa i përket tipit të temës së trajtuar, nga hulumtimi ynë del se pjesa më e madhe e artikujve janë të karakterit informativ, me gjithsej 652 shkrime, pastaj vend të rëndësishëm zënë problematikat mjedisore me 444 ndersa fusha e investimeve mjedisore trajtohet në 187 artikuj. Më pak të trajtuara janë temat me karakter publicistik dhe legjislativ. Edhe tematika me përmbajtje edukative nuk është prekur në nivelin e duhur, për arsye se gazetarët priren më shumë rreth lajmeve që bëjnë bujë dhe kanë një sasi informacioni brenda tyre, dhe u kushtojnë më pak rëndësi aspekteve ndërgjegjësuese të një aktivitetit që zhvillohet në fushën e mjedisit (Grafiku 4).



Grafiku 4. Numri i artikujve sipas karakterit (tipit) të temës së trajtuar

NUMRI I ARTIKUJVE SIPAS NIVELIT TË TRAJTIMIT

Hulumtimi nxjerr në pah se problemet mjedisore të nivelit lokal kanë zgjuar interesim më të madh të mediumeve të shkruara (830 artikuj), ndërkohë që problemet kombëtare kanë pasur një trajtim mesatar (458 artikuj), ato globale (65) dhe rajonale (105), kanë qenë me pak të trajtuara. (Grafiku 5).



Grafiku 5. Numri i artikujve sipas nivelit të trajtimit

NUMRI I ARTIKUJVE PËR MJEDISIN SIPAS SEKTORËVE

Urbanizimi dhe Shërbimet Publike janë sektorët që më së shpeshti janë ndërlidhur me problemet mjedisore sipas artikujve të prezantuar në mediat e shkruara. Edhe ndikimi mjedisor i sektorit të Energjisë dhe i sektorit të Pylltarisë kanë pasur artikuj të mjaftueshëm, ndërkohë që ndikimet mjedisore të sektorit të Transportit, kanë pasur numrin më të vogël të artikujve.

PËRFUNDIME

Rezultatet e këtij hulumtimi tregojnë se:

- Temave mjedisore në gazetatat ditore në Kosovë nuk iu jepet hapësirë e mjaftueshme;
- Trajtimi i mjedisit në shtypin ditor kryesisht është me karakter reagues ndaj problemeve që shfaqen;
- Rrallëherë gjenden artikuj mjedisorë në faqet e para të gazetave;
- Ka shumë pak gazetarë të profilizuar që merren vetëm me problematikat mjedisore;
- Në krahasim me totalin e artikujve mjedisorë ka pak artikuj hulumtues dhe komente për shkaqet e problemeve;
- Dominojnë temat mjedisore me karakter lokal, ndërsa fare pak trajtohen ato me karakter global;
- Dominojnë artikujt për ujin dhe mbeturinat, fare pak shkrime ka për ajrin dhe tokën;
- Sektori i Urbanizimit dhe ai i Energjetikës, janë sektorët më të ndërlidhur me problem mjedisore, që prezantohen në mediat e shkruara ditore.
- Dominojnë artikujt me përmbajtje informative, aktivitete dhe probleme të përditshme të mjedisit.

10 zbulimet më të rëndësishme të vitit 2009



Ardipithecus ramidus

Gjatë vitit 2009 u arritën shumë qëllime e rezultate të rëndësishme në sektorë të ndryshëm të kërkimit shkencor.

Sipas Bruce Alberts, kryeredaktor i revistës *Science*, e cila çdo vit publikon një klasifikim, viti 2009 ka qenë mjaft frutdhënës. Ky klasifikim ishte shumë i vështirë por më në fund, në dyqindvjetorin e lindjes së Darwinit, kurora e fituesit i takoi **rikrijimit të skeletit të Ardipithecus-it**, 4.4 milionë vjeç dhe mjedisit ku ai jetonte, të cilit revista i ka dedikuar plot 11 artikuj gjatë muajit tetor. *“Zgjedhja nuk ishte aspak e lehtë, por kjo arritje do të ndryshojë mënyrën se si mendojmë ne për fillimin e evolucionit të njeriut dhe përfaqëson kulmin e 15 viteve të kërkimit të 47 shkencëtarëve nga nëntë shtete të ndryshme që analizuan 150.000 kampionë fosilesh kafshësh e bimësh”*. Të tjera arritje shkencore në klasifikimin e revistës *Science* paraqiten si vijon:

Mekanizmat e pulsarit: Teleskopi me rreze gamma “Fermi” krijoi mundësinë për identifikimin e një tipi të ri pulsari, yll neutronesh në rrotacion shumë të shpejtë dhe me një fushë të fuqishme magnetike.

Fytyra tjetër e rapamicinës: në minjtë e laboratorit dhënia e rapamicinës ndikon në metabolizmin e tyre veçanërisht në proteinat mitokondriale duke zgjatur 9-14% jetën e tyre. Është hera e parë që arrihet një rezultat i tillë në një gjitar.

Vetitë e grafitit: Progresi i shpejtë në studimin e vetive të grafitit ose ndryshe fletëzave monoatomike të atomeve të karbonit, ka nxjerrë në pah përçueshmërinë e lartë të këtij materiali duke hapur rrugën e përdorimit të tij në fushën e elektronikës.

Receptorët e stresit vegjetal: Studimi i molekulave kyç (ndërmjet tyre edhe ajo e quajtur ABA) për aftësinë e qëndrueshmërisë ndaj stresit mjedisor hap rrugën për krijimin e bimëve resistente ndaj thatësirës dhe me aftësi më të mira prodhuese duke bërë të mundur kështu edhe kultivimin e tokave të vështira.

Lazer me rreze X: Pranë SLAC National Accelerator Laboratory, u vu në praktikë LCLS (Linac Coherent Light Source) që lejon fiksimin e çasteve të reaksioneve kimike gjatë zhvillimit të tyre, ndryshimin e strukturës elektronike të materialeve dhe kryerjen e eksperimenteve të ndërlikuar në fusha të ndryshme kërkimi.

Rikthimi i terapisë gjenike: Gjetja e strategjive të reja për aplikimin e terapive gjenike ofroi mundësi të tjera për kurimin e adrenoleukodistrofisë, amaurozën kongjenitale të Leber-it dhe imunodeficiencën e kombinuar (SCID).

Hera e parë e monopoleve: Në disa eksperimente të kryer mbi kristalet e “spin ice”, studiuesit arritën të vëzhgojnë monopolet magnetike, grimca që kanë vetëm një pol magnetik.

Uji në Hënë: Gjatë muajit tetor, sensorët e satelitit LCROSS (Lunar Crater Observation and Sensing Satellite) arritën të vëzhgojnë praninë e ujit dhe akullit në materialin e marrë prej një sonde të posaçme nga sipërfaqja e Hënës.

Riparimi i teleskopit Hubble: Në muajin maj një mision hapësinor arriti të riparojë dhe përmirësojë aftësitë vëzhguese të teleskopit Hubble duke i dhënë jetë të re dekanit të teleskopëve hapësinorë.

Po për vitin 2010 cilat janë fushat ku priten zhvillime domethënëse për të ardhmen? Sipas revistës amerikane ka gjasa që një punë intensive kërkimore të sjellë rezultate të mira në biologji, në studimin e metabolizmit qelizor të qelizave kancerogjene dhe të lidhjeve midis ezoneve dhe sëmundjeve; në mjekësi, në aplikimin e qelizave staminale për patologjitë neuropsikiatrike; në fizikë, në vëzhgimet me spektrometrin alfa magnetik në bordin e Stacionit hapësinor ndërkombëtar, i cili do të analizojë rrezet kozmike për të zbuluar të dhëna të rëndësishme mbi antimaterien dhe materien e errët.



Teleskopi Hubble

Ndikimi i humbjes së besimit në tregjet financiare si nevojë për metoda të reja studimi në fushën e sjelljes së investuesve

Për rimëkëmbjen e sistemeve financiare të trazuara, sot duhen përpjekje të reja kërkimore të cilat do të mund të kontribuonin në kuptimin e faktorëve që ndikojnë në kthimin e besimit të humbur të investuesve në vlerën e aksioneve, në aftësinë e vullnetin e mirë të drejtuesve të fondeve dhe në integritetin e autoriteteve që rregullojnë tregjet financiare. Financa biheviристike ka nevojë për një paradigmë të re, e cila do të ndihmon në kuptimin e faktorëve që ndikojnë në krijimin e parakushteve themelore për mirëbesimin në asete, në drejtuesit e fondeve dhe në rregullatorët e tregjeve financiare. Kjo paradigmë, përveç mbështetjes në arritjet e deritashme teorike nga tradita kërkimore në fushën e financës biheviристike, do të mund të përfitojë edhe nga thesari i pasur metodologjik i krijuar në disiplinat tjera behavioristike, siç janë teoria e agjencisë dhe nga tradita e kërkimit në fushën e raporteve midis partnerëve afaristë që shpjegon ndërtimin e mirëbesimit të ndërsjellë.

1. HYRJE

Në mjedisin e pasigurt, që nuk përjashton mundësinë që ruajtësit e rojeve të bien në gjumë, askush nuk mund të flejë i qetë; çdokush duhet të përkujdeset për sigurinë e vet. Humbja e besimit në sistem krijon panik. Kjo është gjë e zakonshme edhe me tregun financiar që ka humbur besimin e investuesve të mashtruar.

Ky artikull diskuton disa nga shkaqet e rënies së besimit të investuesve në vlerën e aseteve, në drejtuesit e fondeve financiare dhe në autoritetet që rregullojnë tregjet financiare. Së pari evidentohen disa nga rastet e skajshme që kanë ndikuar në humbjen e besimit të investuesve, në mënyrë që të kristalizohet ideja për një paradigmë të re në fushën e analizës financiare të mbështetur në financën biheviристike me të cilën shpjegohen si mund të shtohet mirëbesimi i investuesve. Këto çështje janë studiuar në thellësi në fushat e tjera në formë të shpjegimit të

faktorëve që ndihmojnë ndërtimin efektiv të raporteve midis furnizuesve të produkteve e shërbimeve, në një anë, dhe klientëve të tyre, në anën tjetër. Çështje të ngjashme janë humtuar duke u mbështetur në tezat që dalin nga teoria e agjencisë. Meqenëse ndërtimi i një sistemi të qëndrueshëm financiar varet nga niveli i mirëbesimit midis investuesve, tregtuesve në bursë dhe autoriteteve që rregullojnë tregun financiar, në këtë artikull do të diskutohen përfitimet që mund ketë financa biheviристike nga zgjerimi i fushëveprimit të saj duke përfshirë konceptin e mirëbesimit dhe mbështetjen në teorinë e agjencisë në kultivimin e raporteve midis palëve të sipërpërmendura.

2. SHKAQET E HUMBJS SË BESIMIT TË INVESTUESVE NË TREGJET FINANCIARE

Një gjykim, i paparë ndonjëherë në historinë e mashtrimeve financiare, përfundoi me 29 qershor 2009 në një rën të gjykatat e Manhatenit të Ulët në Nju Jork. Bernard Madof, 71 vjeç, autor i mashtrimeve financiare kolosale mori një dënim prej 150 burgim vjet burg (Estrin, 2009). Atë ditë, ky ishte lajmi kryesor jo vetëm në media të Shteteve të Bashkuara, ku gjenden shumica e viktimave të drejtpërdrejta të këtij mashtrimi, por lajmi pati jehonë të gjerë edhe në të gjitha vendet e tjera, madje edhe aty ku nuk gjendet pothuajse asnjë viktimë e drejtpërdrejtë e mashtruesit më të madh financiar të çdo kohe. Nëse besohet premisa se pësimi është mësim, ky skandal do të kontribuojë shumë në humbjen e besimit në tregjet financiare në përgjithësi dhe në kaubojt korporativë në veçanti. Këtij rasti i kanë paraprirë shumë skandale tjera të mëdha ekonomike si është rasti me kompanitë Enron, WorldCom etj., në fillim të këtij mijëvjeçari, që më në fund kulmoi me falimentimin e institucioneve të famshme qindvjeçare financiare në shtator të vitit 2008 siç ishte Lehman Brothers, që shkaktoi dallgë shkatërruese në tregun financiar botëror (Surowiecki, 2009).

Këto falimentime qenë pasojë e skandaleve të papara në histori të tregjeve financiare. Karakteristikë kryesore e këtyre skemave mashtruese ishte nxitja që kishin autorët e tyre për të ngritur çmimin e aksioneve si rezultat i lidhjes së tyre të drejtpërdrejtë me shpërblimet që përfitonin ata vetë nga korporatat që i drejtonin. Sot, kur investuesit po mësojnë për këto manipulime, po humbet besimi në tregjet financiare në përgjithësi. Kriza e besimit arriti pikën kritike atëherë kur likuiditeti i bankave të mëdha dhe shoqërive të sigurimit er-

1 Shprehja *ruajtësit e rojeve* është marrë nga praktika e fabrikave të diamantit në Australi, sipas së cilës nëse ruajtësit e rojeve (the watchers of watchers) të punëtorëve të diamantit dështojnë, katastrofa është e pashmangshme. Qëndrueshmëria afariste e fabrikave të diamantit mbështetet në integritetin e plotë të ruajtësve të rojeve që veprojnë si kontroll i sistemit të rojeve të drejtpërdrejta (të cilët përkujdesen që askush mos të vjedhë ndonjë grimcë diamant). Ruajtësit e rojeve, si niveli i dytë i rojeve, i përsigurojnë drejtuesit ekzekutivë, se ruajtësit e diamanteve (niveli i parë i rojeve) janë të përgjegjshëm në kryerjen e detyrës.

dhi në pyetje si rezultat i kolapsit të huave hipotekare të cilat ishin paketuar më parë dhe tregtuar si derivate. Më në fund, në kulm të Krizës Financiare në tetor të vitit 2008, dorëzohet edhe i gjithëfuqishmi Alan Greenspan, i cili plot plot 12 vjet rresht udhëhoqi rregullatorin më të madh financiar në botë, FED-in e Shteteve të Bashkuara. Ai pranoi publikisht gabimet dhe kërkoi falje nga investuesit. Kjo, megjithatë, nuk ndihmoi shumë. Përfundimisht, investuesit humbën besimin në të gjithëditurit e tregut financiar. Në kushtet kur vërtetohet se gabojnë ata që pretendojnë se kanë njohuri që i bëjnë ata të pagabueshëm, humbet besimi në dijen konvencionale, prandaj secili përpiket të gjurmojë për njohuri që ndihmojnë minimizimin e të panjohurave të shumta që përcjellin veprimet në tregun financiar

3. NEVOJA PËR NJË QASJE TË RE NË VLERËSIMIN E EFIKASITETIT TË TREGJEVE FINANCIARE

Kriza e fundit financiare po i aktualizon tezat e mëparshme se tregjet financiare nuk janë gjithnjë racionale dhe se shumica e analistëve pajtohen se kriza financiare vjen si rezultat i gabimeve të shkaktuara nga mungesa e arsytimit njerëzor. Zakonisht, pas çdo krize financiare, nën ndikimin e njohurive të reja, ndryshon arsytimi për veprimin e tregut financiar. Meqenëse kriza e fundit erdhi si rrjedhojë e krizës së besimit, është e natyrshme të pritet që për mëkëmbjen e tregjeve financiare duhet rikthyer besimin midis faktorëve që veprojnë në tregun financiar.

Siç raporton Tett (2009), kriza e besimit po e detyron ndryshimin e qasjes së autoriteteve ndaj instituteve të analizës financiare, të cilat gjatë pesë dekadave të fundit kanë mësuar me dhjetëra mijëra analistë financiar të bankave, drejtues të fondëve dhe investues në të gjithë botën për efikasitetin e tregjeve financiare. Këtë tezë ai e mbështet në evidencën empirike nga një studim të bazuar në të dhënat nga anketimi i anëtarëve të Shoqatës Britanike të Analistëve Financiarë. Sipas këtij studimi, në pyetjen nëse analistët financiarë i besojnë efikasitetit të tregut, më shumë se dy të tretat e të anketuarve përgjigjen se ata më nuk besojnë se çmimet e tregut reflektojnë të gjitha informatat ekzistuese (Tett, 2009). Ai përfundon se shumica e analistëve financiarë britanikë nuk besojnë më në idenë e mençurisë së turmave, në të cilën deri tani është ndërtuar teoria e investimit.

Luhatja e thellë e besimit të investuesve në tregjet financiare e shtrën nevojën e adoptimit të një qasje të re, e cila do të kthejë mirëbesimin e klientëve në tregjet financiare. Jeffrey Ng nga shkolla e njohur e biznesit Sloan e MIT-së (MIT, 2009) konsideron se krahas mbështetjes financiare që po iu ofron bankave, Qeveria e ShBA-s duhet të rindërtojë besimin e investuesve, i cili gjithnjë do të mbetet në një nivel të ulët, derisa ata të fillojnë t'u besojnë çfarë thonë drejtuesit për vlerën e aseteve – madje edhe të institucioneve të forta financiare. Ai thotë se kërkimet e MIT-së mbështesin pikëpamjen se investuesit thjesht nuk besojnë se vlera e aseteve është raportuar drejt nga këto institucione financiare, dhe shpreh shqetësimin

për ekzistimin e problemeve të likuiditetit dhe besueshmërisë së raporteve financiare. Sipas tij, edhe atëherë kur bankat raportojnë rezultat pozitiv, investuesit e kanë të vështirë të besojnë se këto asete kanë ndonjë vlerë të rëndësishme. Në këtë mënyrë, problemi po përkeqësohet ngase investuesit dhe publiku i përgjithshëm ka humbur besimin jo vetëm në çfarë thonë drejtuesit për asetet, por ka humbur besimin edhe në vetë drejtuesit.

Në kushte e humbjes së besimit në kaubojt korporativë dhe në mençurinë e turmave, që për një kohë të gjatë kanë drejtuar industrinë e aseteve në përmasa botërore, investuesit nuk mund të mbështeten më në propozicionin e efikasitetit të tregut që mbështetet në konceptet siç janë çmimi i aseteve dhe kthimi i tyre në raport me rrezikun. Humbja e besimit në atë që çmimet e tregut të aksioneve shprehin vlerën reale të aseteve shtrën nevojën, që krahas studimit të faktorëve të njohur nga tradita kërkimore e bazuar në teorinë neo-klasike e cila përqendrohet në studimin e kufijve të sjelljes racionale (përmblotjen maksimal të interesave vetjake) të investuesve të mbështetura në egocentrizëm dhe vetëkontroll, e që sot ofron bazën teorike për analizën teknike (Kirkpatrick & Dahlquist, 2007), të studiohen edhe faktorët tjerë të natyrës psikologjike që shpjegojnë çfarë ndikon në sjelljet e investuesve.

Është evidente se gjatë trazirave të skajshme, investuesit sillen nën ndikimin e instinktit dhe emocioneve. Si raporton Tett (2009), në vendet e zhvilluara, si për shembull në Mbretërinë e Bashkuar, është evident një interesim gjithnjë e më i madh i politikanëve dhe investuesve për ndikimin e faktorëve siç janë emocionet dhe frika në lëvizjet në tregun financiar. Edhe pse sipas tij, dy të tretat e analistëve financiarë të anketuar konsiderojnë financën biheavioristike si shtesë e nevojshme e teorive ekzistuesve të tregut efikas, vetëm 14% mendojnë se financa biheavioristike mund të jetë një paradigmë e re. Meqenëse një ndërrim kaq rrënjësor i paradigmave, që do të vjetërsojë dijen profesionale ekzistuese, rrallëherë ka ndodhur në historinë e mendimit ekonomik, në horizont po paraqitet nevoja për një qasje të re në metodologjinë kërkimore në këtë fushë.

4. PËRSIGURIMI I INVESTUESVE SI PARADIGMË E RE NË FINANÇËN BIHEVIORISTIKE

Ndërtimi i mirëbesimit në vlerën e aseteve, në drejtuesit e fondeve dhe në rregullatorët e tregut financiar po paraqitet si paradigmë e re në financën biheavioristike. Mendoj se kjo paradigmë do të shprehet fuqishëm në metodologjinë kërkimore së paku në tri drejtime kryesore. E para, pritët që të rritet interesimi për financën biheavioristike që studion efektet e rrezikut dhe frikës në lëvizjen e çmimit të aseteve të tregtueshme në bursë. E dyta, për shkak të luhatjes së madhe të mirëbesimit në treguesve në bursë, do të shtohen përpjekjet kërkimore për të shpjeguar faktorët që ndikojnë në mirëbesimin e investuesit në tregtuesit e aksioneve dhe në institucionet financiare në përgjithësi. E treta, është e natyrshme që të përdoren propozicionet dhe tezat e vërtetuara në hulumtimet empirike të teorisë

së agjencisë në shumë fusha të tjera në funksion të rimëkëmbjes së mekanizmit që ndërton raportin midis investuesve, në një anë, dhe treguesve të aksioneve, drejtuesve të fondeve dhe rregullatorëve të tregut financiar, në anën tjetër.

4.1 SHTIMI I INTERESIT PËR KËRKIME NË FUSHËN E FINANCËS BIHEVIORISTIKE

Financa bihevioristike është një degë e veçantë e analizës ekonomike dhe financiare që mbështetet në hulumtimet e faktorëve njerëzor, shoqërorë, kognitivë dhe emocionalë për të shpjeguar sjelljet në konsum dhe investim, si dhe mënyrën si ndikojnë këto sjellje në çmime, rritje të kapitalit dhe në përndarjen e burimeve. Supozimi qendror i financës bihevioristike përqendrohet në njohurinë e pranuar se njerëzit, për shkak të kufizimeve psikologjike që bëjnë që mjedisi mund të mashtrorë shqisat e njeriut (Simon, 1955), nuk janë gjithnjë racional. Në mungesë të informatës për rezultatet përfundimtare të vendimeve të tyre, njerëzit shpeshherë bëjnë përpjekje që të arrijnë maksimumin e interesit të vet individual pa marrë parasysh të gjitha pasojat e mundshme ose duke nënçmuar apo mbivlerësuar një apo më shumë alternativa të mundshme që mund të ndodhin (Simon, 1955). Subjekt i analizës së financës bihevioristike janë investuesit (blerësit e aksioneve) dhe drejtuesit e fondeve investuese apo drejtuesit e korporatave që kanë emetuar aksione si formë e ngritjes së kapitalit sipërmarrës.

Çështje themelore e studimit të financës bihevioristike është sjellja e investuesve dhe drejtuesve të mjeteve të investuara, me qëllim që të nxirren shpjegime për ndikimin e gabimeve sistematike të tyre në çmimin dhe kthimin e aseteve. Gabimet sistematike, që janë rezultat i sjelljes jo racionale të investuesve në formë të reagimit të tepruar ose mosreagimit të mjaftueshëm ndaj informacioneve për faktorët që mund të kenë ndikim në treg, shpeshherë shkaktojnë lëvizje të skajshme të tregut siç janë gufimi apo kolapsi i bursës, që shpreh jo-efikasitetin e tregut financiar.

Për të rikthyer besimin e investuesve, krahas analizës teknike, nevojiten informata shitesë që shpjegojnë sjelljet e investuesve si rezultat i stimulit që marrin nga informatat e ndryshme që ata kanë në dispozicion. Do të jetë me rëndësi që investuesit të segmentohen në ata që janë të gatshëm të pranojnë rrezikun financiar dhe ata që i shmangen rrezikut financiar. Financa bihevioristike do të mund të mbështetet më shumë në disiplinat e tjera të tregtimit që kaherë kanë një qasje të segmentuar të tregut, të cilat mundësojnë përshtatjen e strategjisë së komunikimit sipas parapëlqimeve të grupeve të klientëve; madje edhe përshtatjen e produkteve a shërbimeve duke u mbështetur në veçoritë e atyre grupeve që do të manifestohen në sjellje të njësuara në treg. Këto përvoja mund të përdoren nga financa bihevioristike për të njohur veçoritë njësores të secilit segment të investuesve, në mënyrë që në komunikimet me ta të përdorën mjetet më efektive.

4.2 MIRËBESIMI ËSHTË FAKTOR I RËNDËSISHËM I PËRCAKTIMIT TË SJELLJES SË INVESTUESVE

Fjalori i gjuhës së sotme shqipe (Kostallari et al., 1980, f. 1145) e përkufizon konceptin e mirëbesimit kështu: “Besimi i plotë që kemi se dikush sillet ndaj nesh në mënyrë të ndershme e të çiltër, se vepron drejt e me qëllime të mira dhe nuk na mashtron”. Kurse Fjalori i Uebsterit (Mish et al., 2003, f. 1344) në përkufizimin e parë të konceptit të mirëbesimit e jep si “mbështetje e përsiguar në karakterin, aftësinë, fuqinë, ose të vërtetën e dikujt apo gjësendit”. Pra, besimi në karakterin, aftësinë apo në atë çfarë dikush premtonte është parakusht i ndërtimit të mirëbesimit, që shprehet si faktor qenësor në raportet e ndërsjella midis palëve të ndryshme.

Mirëbesimi është koncept qendror në ndërtimin e raporteve të qëndrueshme midis furnizuesit dhe klientëve të tyre (Rexha, 2000). Mirëbesimi është rezultat i gjithëmbarshtëm i përvojës (kënaqësisë) së porositësit të një pune me kryesin e saj, që manifestohet së paku nëpërmjet të tre përbërësve kryesor: (a) prirjes së kryesit të punëve që t’u përmbahet premtimeve të shprehura në kontratë (mirëbesimi kontrator), (b) aftësisë së kryesit të punëve që të përmbushë premtimet (mirëbesimi në aftësi) dhe (c) dashamirësisë së kryesit të punëve që të veprojë sipas interesit të porositësit të punëve (Miyamoto & Rexha, 2004).

Mirëbesimi i lartë është instrument i pazëvendësueshëm afarist për ndërtimin e raporteve afariste me klientët në kohën e ndryshimeve të mëdha që shkakton teknologjia e informacionit, globalizimi dhe rritja e paparrë e konkurrencës. Rexha, Kingshott dhe Aw (2003) kanë raportuar se klientët që kanë një shkallë të lartë të mirëbesimit në bankat e tyre kanë më tepër prirje për të adoptuar metoda të reja të bankimit, si është p.sh. bankimi nëpërmjet të internetit. Hulumtuesit në fushën e financës bihevioristike duhet të bëjnë kërkime empirike për të kuptuar faktorët që shtojnë mirëbesimin e investuesve në drejtuesit e fondeve. Njohuritë nga fushat e ndryshme të shkencave bihevioristike mund të përdoren si bazë teorike për kërkimet empirike që do të shtojnë njohuritë si mund të shtohet besimi i investuesve për asete të mirëfillta. Përvoja e përfutur nga tradita kërkimore në fushën e studimit të raporteve furnizues-klient dhe njohuritë nga shkencat politike mund të përdoren për të begatuar bazën teorike të hulumtuesve që do të bëjnë përpjekje kërkimore për të kuptuar më mirë si mund të rimëkëmbet besimi i humbur në rregullatorët e tregjeve financiare – faktor ky që ishte njëri nga preokupimet kryesore të tubimeve të G-20-ës gjatë vitit të fundit.

4.3 PËRDORIMI I TEORISË SË AGJENCISË PËR SHPJEGIMIN E RAPORTEVE MIDIS INVESTUESVE DHE SUBJEKTEVE QË PUNOJNË NË TREGJET FINANCIARE

Në kushtet e sotme të specializimit të thellë për aftësim në zotërimin e proceseve shumë të ndërlikuara teknologjike dhe afariste, mirëbesimi është mekanizmi kryesor që rregullon funksionin e këmbimit me efikasitet të produkteve dhe shërbi-

meve në ekonominë e tregut duke minimizuar koston e transakcioneve. Që të bëhet partner i denjë dhe i mirëbesueshëm, çdo entitet duhet të jetë në gjendje të provojë atë në të gjitha aspektet manifestuese siç janë aftësia për të bërë atë çfarë kontrahet, përgjegjësia e plotë për obligimet e marra, dhe vullneti i mirë për bashkëpunim dhe bashkërenditje të aktiviteteve me çështjet që ndërlidhen me kontratën por nuk janë ose nuk kanë mundur të kontrahohen. Problematikë e ngjashme është rrahur në literaturë në kuadër të teorisë së agjencisë që merret me problematikën e raportit midis padronit (porositësit të një pune) dhe kryesit të asaj pune ose agentit (Fama, 1980) Teoria e agjencisë merret me zgjidhjen e dy problemeve që mund të ndodhin në raportin midis padronit dhe agentit. Problemi i parë paraqitet atëherë (a) kur dëshirat dhe qëllimet e padronit dhe agentit nuk pajtohen dhe (b) kur është vështirë ose shumë shtrenjtë për padronin të verifikojë atë çfarë është duke bërë agjenti. (Eisenhardt 1989). Ky problem manifestohet si vështirësi e padronit që të dijë nëse agjenti është oportunist në sjelljen e tij në veprimin e tij në emër të padronit. Problemi i dytë sipas Eisenhardt (1989) qëndron në dallimet që kanë të dy palët në qëndrime ndaj rrezikut afarist. Këto ndryshime bëjnë që parapëlqimet e padronit dhe agentit ndaj rrezikut të ndryshojnë. Në një artikull që pati ndikim në fushën e teorisë së agjencisë, Fama (1980) ka diskutuar, midis tjerash, rolin e efikasitetit të tregut të kapitalit si mekanizëm për të kontrolluar nëse agjenti vepron ashtu që të përmbushë interesat e tij në llogari të interesit të padronit. Nëse, për shembull, aksionarët kanë informata të sakta të mjaftueshme për suksesin e ndërmarrjeve në të cilat kanë investuar, atëherë ata do të jenë në gjendje që të mund të kontrollojnë më mirë rrezikun e investimeve të tyre.

Është e arsyeshme të pritet se kërkimet në këto tri drejtime, krahas analizës teknike financiare që nuk është temë trajtimi e këtij artikulli, do të begatojnë financën biheavioristike.

5. PËRFUNDIM

Për të kthyer besimin e humbur të investuesve në tregun financiar, duhen krijuar mekanizma që përsigurojnë investuesit se janë mënjeluar shkaqet kryesore që kanë ndikuar në zvogëlimin e besimit të investuesve. Investuesit dhe publiku i gjerë duhet të binden në vlerën e deklaruar të aseteve, në integritetin e treguesve në bursë dhe në aftësinë dhe vullnetin e mirë të autoritetit që rregullon tregun financiar. Në këtë drejtim po shtohet rëndësia e financës biheavioristike, e cila përveç mbështetjes në traditën e vetë kërkimore të studimit shkak-rrjedhojë duhet të huazojë nga përparimet metodologjike në disiplinat tjera të cilat në qendër të analizës kanë vënë konceptin e mirëbesimit, i cili përsiguron një partner për sjelljen e mirë të partnerit tjetër.

Gjithashtu, do të ishte me rëndësi që financa biheavioristike të shfrytëzojë propozicionet edhe tezat e vlefshme nga teoria e agjencisë e cila shpjegon raportet midis padronit dhe agentit, në mënyrë që të ndërtojë metodologjinë kërkimore e cila do të ndihmonte të kuptohen rrugët e ndërtimit të një raporti funk-

sional sa më efektiv i cili do të shtonte funksionalitetin e tregut financiar në përgjithësi.

Duke studiuar faktorët që shtojnë mirëbesimin e investuesit në asete, në drejtuesit e fondeve dhe në rregullatorët e tregjeve financiare, studiuesit e ardhshëm do të ndihmonin në shpjegimin e natyrës së faktorëve që ndikojnë në iracionalitetin e sjelljes së investuesve në tregun financiar. Kjo do të mundësonte drejtuesit e fondeve që të kenë qasje të segmentuar të tregtimit, duke përshtatur llojet e investimeve me pritjet dhe parapëlqimet e grupeve të caktuara të investuesve. Është e natyrshme të pritet që rregullatorët do të përfitonin më së shumti nga përforsimi i mirëbesimit të investuesve në tregjet financiare, ngase kjo është mënyra më e mirë për të ndërtuar një sistem të qëndrueshëm të financimit të zhvillimit ekonomik dhe shoqëror.

Falenderim

Autori falënderon Lindita Komanin për vërejtjet dhe sugjerimet e dhëna gjatë përgatitjes të dorëshkrimit të këtij artikulli.

BIBLIOGRAFI

- Eisenhardt, K.M. (1989). *Agency theory: An assessment and review*. The Academy of Management Review. 14(1) 57-74.
- Estrin, J. (2009). *Madoff is sentenced to 150 years for ponzi scheme*. (2009, June 29) The New York Times, 30 qershor 2009 në http://www.nytimes.com/2009/06/30/business/30madoff.html?_r=1
- Fama, E. (1980). *Agency problems and the theory of the firm*. Journal of Political Economy, 88, 288-307.
- Kostallari A., Thomaj J., Lloshi Xh., Samara M., Kola J, Daka P, et al. (1980). *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*. Prishtinë, Kosovë: Rilindja.
- Kirkpatrick, C. D.& Dahlquist, J. R. (2007). *Technical analysis, the complete resource for market technicians*. Upper Saddle River. NJ (USA) :The Financiar Times Press.
- Mish, F. C. (Ed.). (2003). *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th ed.), Springfield, MA (USA): Merriam-Webster, Inc.
- MIT Sloan Management Newsroom. (2009). *Credibility gap: Investors don't believe managers' claims about bank assets*. Botuar më 3 gusht 2009 në <http://mitsloan.mit.edu/newsroom/2009-ng.php>.
- Miyamoto, T. & Rexha N. (2004). *Determinants of three facets of customer trust: A marketing model of Japanese buyer-supplier relationship*. Journal of Business Research 57, 312- 319.
- Rexha, N, R., Kingshott, R. J. and Aw, A. (2003). *The impact of the relational plan on adoption of electronic banking*. Journal of Services Marketing, 17(1), 23 -67.
- Rexha, N. (2000). *Integrating Relationship Activities with Offering Quality in the Suppliers Marketing Program*. Journal of Business-to-Business Marketing, 7(1), 1-17.
- Simon. H. A. (1955). *A behavioral model of rational choice*. The Quarterly Journal of Economics, 69(1), 99-118.
- Surowiecki J. (2009) *Did Lehman Brothers' Failure Matter?* (2009, March 9). Newyorker. Botuar më 29 qershor 2009 nga <http://www.newyorker.com/online/blogs/jamessurowiecki/2009/03/did-lehman-bro.html>.
- Tett, G. *Crisis of faith for high priests of rational markets*. (2009, June 15). The Financial Times. Botuar më 17 gusht 2009 nga http://www.ft.com/cms/s/0/4a51fc5c-59cc-11de-b687-00144feabdc0.html?nclink_check=1.

Reduction of environmental impacts of agriculture in the trans-boundary Prespa region

SUMMARY

The objective of this study is to establish sustainable bases and background for developing sustainable, well-suited and environmentally friendly agriculture practices in local communities in, and around the Prespa Lakes in Albania, FYROM and Greece, by building the capacity of agricultural services and farmer's associations on sustainable agriculture techniques. The proposed range of future services is counseling individual agricultural producers and groups, organizing training and information sharing programs, implementation of pilot projects and donor-funded activities and publishing and information dissemination to promote sustainable, relevant and environmentally friendly agricultural practice. As sustainable agriculture topics are proposed to be developed in the Prespa Region development of viticulture and fruit trees, increase the amount and quality of forage crop production, cultivation, production and exporting of medical and aromatic crops and irrigation. Specific activities, through which organizations of three neighboring countries could possibly cooperate, are: the organization of regular meetings, the organization of joint seminars, workshops and training programs, the implementation of joint pilot projects, the setting up and functioning of an information network

Key words: Trans-boundary Prespa Park, sustainable and environmentally friendly agricultural practice, agricultural services, trans-boundary cooperation

PËRMBLEDHJE

Objekti i këtij studimi ishte të vendoste bazat për një zhvillim të qëndrueshëm, për praktika bujqësore miqësore ndaj mjedisit në komunitetet lokale përreth liqenit të Prespës në Shqipëri, FYROM dhe Greqi, nëpërmjet përmirësimit të kapaciteteve të shërbimeve bujqësore dhe shoqatave të fermerëve për teknika të qëndrueshme bujqësore. Propozime për punën e këtyre shërbimeve në të ardhmen janë këshilla individuale për fermerët prodhues dhe grupet e tyre, organizimi i trajnimeve dhe programeve informative, implementimi i projekteve pilot me fonde donatorësh dhe publikimi dhe shpërndarja e informacionit për të promovuar praktika bujqësore të qëndrueshme dhe miqësore ndaj mjedisit. Si drejtime të një



bujqësie të qëndrueshme për tu zhvilluar në Rajonin e Prespës propozohen zhvillimi i vreshtarisë dhe pemëtarisë, rritja dhe përmirësimi i cilësisë së prodhimit foragjer për blegtorinë, kultivimi, prodhimi dhe eksportimi i bimëve mjekësore e aromatike dhe ujitja. Aktivitete specifike, nëpërmjet të cilave organizatat e të tre vendeve fqinje mund të bashkëpunojnë janë organizimi i takimeve të rregullta, organizimi i seminareve, workshopëve dhe programeve të përbashkëta të trajnimit, implementimi i projekteve të përbashkëta pilot, ngritja dhe funksionimi i një rrjeti informativ, etj.

1. BACKGROUND

The Prespa Park region is considered to be an ecosystem of global significance and has been identified as one of Europe's 24 major trans-boundary ecological regions. The entire Prespa area hosts unique biotopes that are important from both a European and a global conservation perspective. In addition, the lake region is considered to be of great cultural and historical importance.

The unique attributes of this ecosystem, however, are being progressively eroded by unsustainable patterns of natural resource exploitation as well as by inappropriate land-use practices. Such practices result in soil and water contamination.

tion, loss of forest cover, erosion and wildlife loss. Since the Prespa Lakes region extends across national boundaries, it is also subject to different, uncoordinated and even conflicting management regimes and policies, which further exacerbate the threats to the ecosystem as a whole, and make unilateral and piecemeal measures ineffective.

More specifically, the objective of this study is to establish sustainable bases and background for developing sustainable, well-suited and environmentally friendly agriculture practices in local communities in, and around the Prespa Lakes in Albania, FYROM and Greece, by building the capacity of agricultural services and farmer's associations on sustainable agriculture techniques.

2. METHODOLOGY

The information was obtained through desktop research and face-to-face interviews with representatives of various institutions in Korça region and furthermore.

3. Results and their discussion

3.1. Institutional setup and operations of the agricultural services

1. Korça Regional Directorate of Agriculture, Food and Protection of Consumers is the most important institution that offers agricultural services in the region. The most important sections, concerning agriculture services offered to farmers in the Albanian part of the Prespa region are two: Agriculture Extension Service Section and the Veterinary Inspectorate Section. Agriculture extension services are defined as organizations that provide information, counseling and impartial consultancy services to individual farmers and their associations in all aspects of agriculture. Therefore, the role of the extension service is to facilitate and promote a two way flow of information and transfer of knowledge and technology among and between farmers, research institutions and other sources of information.

2. Agriculture Faculty of Korça University is another important institution that offers agricultural services in the region. This faculty has an academic qualified staff with scientific titles and degrees, who are making trainings with Extension Service specialists and agricultural producers by organizing seminars, courses, consultations, field days, demonstrations, etc. In addition, the Agriculture Faculty is publishing informative brochures, manuals, containing information regarding innovations in agriculture from domestic and foreign sources.

3. Agricultural Technology Transferring Centre offers technical assistance based on studies and experimental results, which are carried out with field crops cultivated in Korça region and offers technical assistance in animal husbandry, based on results of studies and experiments carried

out in cows, sheep, and goats.

3.2. Constraints on information dissemination to farmers and their associations

We focused more on constraints faced by the Agriculture Extension Service of Korça Regional Directorate of Agriculture, Food and Protection of Consumers, because information dissemination to farmers and their associations is its main responsibility. The Agriculture Extension Service faces a number of serious constraints on its daily operations. These are grouped in the following categories:

Declining human resources and capacity: The total number of employees in the Agriculture Extension Service has been reduced during the past decade from 77 to 22. This is a result of the continual drop offs in wages fund from the budgeted of state for Korça Regional Directorate of Agriculture and Food in general and for Agriculture Extension Service in particular.

Widely expanded coverage area: The Agriculture Extension Service had 15 offices in field in 1995 in Korça district, one for each commune (Korça district has in total 15 communes) with an average of 3 employees per office. Nowadays, there are actually 6 field offices with 2 employees per office. As result of this reduction, the remaining specialists cover several communes, more than 1000 ha and thousands of animal heads. It is obvious that such a number of specialists are not sufficient to cover the entire territory, and in the Albanian part of the Prespa region in particular, which is a dispersedly settled region.

Poor infrastructure: The majority of village roads in the Albanian part of Prespa region are not asphalted and are in bad conditions, although recent years the road system has been improved. Land line telephone system is very rarely installed. The electronic communication via internet and e-mail is difficult. Specialists have only a motorbike to move. This poor infrastructure is an obstacle for a quick obtaining of information from the centre, university and research stations on one side and its dissemination to farmers on the other side.

Low salaries: The salaries of Agriculture Extension Service specialists, which are totally covered by the state budget, are very low compared to the living costs. In addition, all local and foreign donors, who implement agriculture projects in field, do not entirely include or reward these specialists for their additional work in the implementation of the projects, although they are the most responsible and qualified specialists, who know quite well the terrain and farmers.

Lack of financial resources to implement activities: The Agriculture Extension Service's budget is clearly inefficient. Roughly 86% of budget expenses cover costs for employees' salaries, leaving the remaining part to cover operating costs related to provision of extension services. Evidently, local

small-scale farming businesses (which are a dominant group in the region) cannot afford to pay or do not believe that the extension services provided are worth to pay for.

Poor organizational level of farmers in groups and associations: It is very difficult to disseminate information in a large number of farmers, because they are very poorly organised in groups and associations.

Consequently, based on the above assessment, the conclusion can be drawn that the impact of the agriculture services provided by Agriculture Extension Service is limited.

3.3. Recommendations for improving the capacity of the agricultural services to promote sustainable, relevant and environmentally friendly agricultural practice

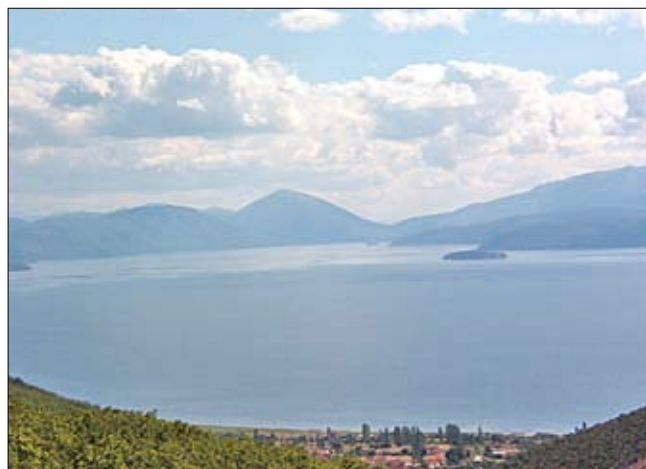
The Korça Agriculture Extension Service must expand the range of services in near future, taking into consideration the trends in sectorial policy development, actual and growing farmer needs and the environmental context of the Prespa Park. The proposed range of future services is the following:

- Counseling individual agricultural producers and groups. This component needs to be improved by the frequency and geographical coverage of services provision, as well as by the quality and relevance to the changing needs.

- Organizing Training and Information Sharing Programs. New up-to-date agricultural technologies and practices, sustainable and environmentally friendly production practices need to be effectively and widely introduced and disseminated within the region. This research-extension mechanism will be one of the key activities of the Korça Agriculture Extension Service. Namely, the local unit will provide professional support and logistics in training program formulation, design, organization and delivery, and as well as participant identification. At the same time, this activity presents a good modality for cooperation with the Agriculture Faculty of Korça University, the Agricultural Technology Transferring Centre and the Agricultural Associations in the Prespa region.

- Implementing pilot projects and donor-funded activities. Given the following factors: Accumulated experience in working directly with individual producers and their associations, accumulated experience in working with previous agricultural projects by local and foreign donors, and research extension link, the Korça Agriculture Extension Service and its working units have become well recognized partners for implementing a number of donor-funded activities and projects.

- Publishing and Information Dissemination to promote sustainable, relevant and environmentally friendly agricultural practice. Effective extension service is supposed to be accompanied by regular information sharing and publishing function. Taking an active participation in the preparation and dissemination of various information materials like



Pamje nga Liqeni i Prespës

brochures, guidelines, manuals and handbooks supporting new agricultural and agro-economic research and know-how should be gradually developed and incorporated with the Korça Agriculture Extension Service. This activity will certainly be done in cooperation with research organizations and producer associations.

3.4. Areas of expertise and knowledge

As discussed before, the global trend in the agricultural sector is the promotion of sustainable and environmentally friendly agricultural production. Agriculture as an economic activity has considerable and complex impact on environment. The following (but not limited to) sustainable agriculture topics and technical matters are proposed as coverage of expertise to be developed in the Prespa Region:

Development of viticulture and fruit trees. Prespa region is an area that has favourable climatic and terrain conditions and has tradition in grape cultivation and wine production. In recent times it is noticed also the development of fruit trees and especially of apple tree orchards. But the cultivation techniques are old, not only related to the increasing of production and its quality, but even to the environment protection in general and of the lake in particular. This is connected to the utilization of pesticides without any criterion and lack of a prognosis-signaling system; to the utilization of chemical fertilizers without making the chemical analyses of soil and the lack of soil protection from erosion.

Increase the amount and quality of forage crop production. As mentioned in Chapter 1, also livestock is an important part of agricultural activity for farmers in the Albanian part of the Prespa region. There is a deficiency of fodder, because farmers do not pay the right attention to increase the area, yields and quality of forage crops. As result animals are not fed indoor, but freely graze outside. By grazing in the surrounding forests, they cause an uncountable damage to the



Fasulet e bardha të Prespës

biodiversity of Prespa Park and in particular to the vegetal and forest cover. Its cultivation in the plots nearby the lake-side will create a feeding base for livestock and as a consequence the pressure on the forests will be diminished.

Cultivation, production and exporting of medical and aromatic crops. About 328 ha of land are not cultivated by farmers of the Albanian part of the Prespa region, due to the low fertility of that part of arable land. It is not efficient to cultivate this land with field crops, but it can be cultivated with medical and aromatic crop, which very well fit to the climatic-terrestrial conditions of the area. This land, being under a vegetal cover, is protected from erosion and in the meantime generates income to farmers of the area. Medicinal plants pose a new challenge in an inexperienced but widely discussed area. There is a huge market demand for them, which on the one side is an opportunity but which on the other side raises at the same time the risk of over harvesting.

Irrigation. Actually, there is no possibility of irrigation for the whole agricultural area that farmers cultivate. This is a very limiting factor to the increase of cultivated areas with vineyards, fruit trees and forage crops and their production. Therefore, we recommend that in the areas of expertise and knowledge that will be provided, a priority should be to finding possibilities and implementing functional and environmentally friendly irrigation schemes that utilize little amounts of water for irrigation (like drip irrigation, etc.).

3.5. Resources needed to support the capacity building and sustainability of the operation:

Human resources (staffing)

Continuous professional development (training)

Equipment

Operation resources (current costs budget)

4. CONCLUSIONS

Possible mechanisms for trans-boundary cooperation with the Macedonian and Greek partners.

The Prespa Park region encompasses parts of three neighboring Balkan countries: Albania, FYROM and Greece.

Specific activities, through which organizations of three neighboring countries could possibly cooperate, are the following:

1. Organization of regular meetings with the aim:

To exchange and disseminate experience related to deployment of newly acquired sustainable and environmentally friendly agricultural techniques and practices.

To discuss and agree on the types of joint activities that can be realized in both sides of the border (joint seminars, workshops, training programs and pilot projects).

To ensure detailed planning and design of every type of jointly implemented activity. A number of aspects should be considered in the course of the activity planning exercise, above all the specific expertise and implementation capacity of each organization as well as the specific and real needs of the end users (individual farmers or farmer groups) in three neighboring countries.

2. Organization of joint seminars, workshops and training programs.

3. Implementation of joint pilot projects.

4. Setting up and functioning of an Information Network where following kinds of information can be exchanged:

Meteorological information from the respective meteorological station in the three sides of the border.

Information on disease and pests infestations based on data from the respective prognosis-signaling stations in three sides of the border (System for monitoring pests and diseases in agriculture).

5. Strengthening the collaboration between Agricultural Faculty of Korca University with those in FYROM and Greece with the aim to support the joint seminars, workshops, training programs, pilot projects and the Network Information.

BIBLIOGRAPHY

1. Directorate of Agriculture, Food and Protection of Consumers (2008) *Statistical data*, Korçë.
2. Isherwood K.F. (1999) *Mineral Fertilizer Use and the Environment*, IFA Paris.
3. Kadiu P., Maçi A. (2002) *Fertilizers and Fertilization*, Tiranë.
4. Mero Gj., Papa Gj. (2008) *Agricultural Extension*, Korçë.
5. Ministry of Environment, Forestry and Water Management (2006) *National Environmental Strategy*, Tiranë.
6. Mosher A.T (1995) *How to develop agriculture*, Tiranë

Ndikimi i “parasë në dorë” në rritjen e ekonomisë informale dhe zhvillimi i sistemit të pagesave si mjet për reduktimin e saj

HYRJE

Në kushtet e procesit të globalizimit një nga problemet me të cilat përballen vendet e vogla dhe në tranzicion është ekonomia informale. Për këtë arsye, ekonomistë, sociologë dhe analistë të zhvillimeve politike kanë vënë në fokus problemin se si vendet e vogla dhe në zhvillim duhet të përballin efektet që ka sjellë procesi i globalizimit dhe njësimi i kufijve.

Një nga rrugët për të zbutur efektet negative dhe pasojat e ekonomisë informale është mirëpërdorimi i parasë “cash” ose i parasë në dorë në ekonomi dhe zhvillimi i sistemit të pagesave.

Qëllimi bazë i këtij punimi është të evidentojë shkallën dhe arsyet e përdorimit të parasë në dorë në ekonominë shqiptare, ndikimin që ka përdorimi i saj si mjet pagese në zgjerimin e ekonomisë informale dhe të paraqesë zhvillimin e sistemit të pagesave si mjet për të reduktuar përdorimin e parasë në dorë në ekonomi.

Fjalët kyçe: Para në dorë, ekonomi informale, para jashtë bankave, sistem pagesash, pagesa elektronike.

PËRMBLEDHJE

Në këtë punim është trajtuar:

– Shkalla e përdorimit të parasë në dorë në ekonominë shqiptare dhe arsyet e këtij fenomeni. Të dhënat janë marrë nga Raporti Vjetor i Bankës së Shqipërisë të vitit 2008.

– Lidhja që ekziston ndërmjet përdorimit të parasë në dorë si mjet pagese dhe ekonomisë informale, si dhe drejtimet e zvogëlimit të përdorimit të parasë në dorë në ekonomi.

– Nocioni i sistemit të pagesave, roli i tij në reduktimin e parasë në dorë dhe në dobësimin e informalitetit në ekonomi, si dhe ecuria dhe zhvillimi i tij në vite. Të dhënat janë marrë nga Raporti i Bankës së Shqipërisë për vitin 2008.

SUMMARY

This study analyses the level of cash circulation in Albanian economy, the connection existing between the use of cash as a payment mean and informal economy, the course of diminution of the utilization of cash in economy, where results that one of the main routs is the development of an efficient payment system.

The study entails the following:

– Causes for massive utilization of cash transactions in Albanian economy and its future.

– The trend of the indicators of cash utilization in Albanian economy for the period 1994-2008. The main indicator on which

this evolution has been presented is the report on percentage of the money in circulation toward the Gross Domestic Product

– The connection between informal economy and the use of cash in economy. In this case the transactions cannot be exactly calculated, and as a consequence the macro economical indicators of the country are deformed.

– The development of the payment system as a mean for the reduction of the use of cash in economy. This part explains the reasons why a developed payment system constitutes a barrier for the reduction of informal economy and how the trend of its development in our country is presented.

Recommendations in which the main recommendations for the reduction of the use of cash in our economy are presented.

Key terms: Cash, informal economy, the circulation of money, the payment system, the electronic payments.

METODOLOGJIA

Punimi është kryer mbi bazën e analizës së të dhënave të paraqitura nga vjetarët statistikorë të Bankës së Shqipërisë. Treguesit përkatës janë: “para jashtë bankave kundrejt produktit të përgjithshëm”, si dhe tregues të ecurisë së sistemit të pagesave. Gjithashtu punimi është bazuar në njohjen dhe hulumtimin e studimeve të kryera në këtë fushë nga autorë të tjerë.

1. SHKAQET E PËRDORIMIT TË TRANSAKSIONEVE ME PARA NË DORË NË EKONOMINË SHQIPTARE

Ecure e treguesve të përdorimit të parasë në dorë në ekonomi

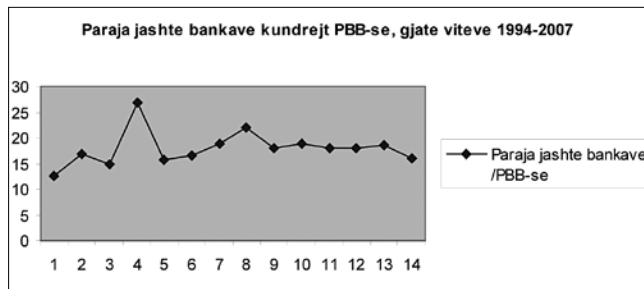
Të administrosh paranë do të thotë të harmonizosh raportin e kërkesës me ofertën në treg, të menaxhosh kufirin e parasë në qarkullim, të krijosh mundësi për një infrastrukturë të qarkullimit të saj midis bankave/ bizneseve, bankave/klientëve si dhe bankave/ institucioneve.

Megjithëse vihet re një monitorim i vazhdueshëm i agregatëve monetarë dhe i zhvillimit bankar, përsëri është një fakt që Shqipëria hyn ndër vendet që përdorin masivisht paranë në dorë në ekonomi për transaksionet e ndryshme ekonomike. Vitet e tranzicionit karakterizohen nga një nivel i lartë i parasë në qarkullim. Ndërkohë Banka e Shqipërisë ka hartuar në mënyrë sistematike politika monetare drejt përafrimit të standarteve me bankat perëndimore.

Është e vështirë të gjenden tregues të saktë për matjen e masës së përdorimit të parasë në dorë si mjet pagese, por një tregues nga i cili

mund të gjykohej është raporti në përqindje i parasë në qarkullim ndaj Produktit të Brendshëm Bruto.

Në vijim paraqitet ecuria e këtij indeksi gjatë viteve 1994-2007 në grafikun 1.



Burimi: Raporti vjetor 2008 i Bankës së Shqipërisë. Kapitulli III, "Zhvillimet monetare dhe tregjet financiare".

Në vitin 1994 ky tregues ishte 13%. Ky vit shënoi kalimin nga një ekonomi e centralizuar në një ekonomi tregu, emetimi i monedhës bëhej sipas nevojave të qeverisë në funksion të mbulimit të deficitit buxhetor, të nevojave të ndërmarrjeve shtetërore për pagesa, si dhe të kërkesës së popullsisë për para në dorë.

Në këtë periudhë bankat kishin probleme me likuiditetin për shkak të pozicionit neto në valutë, për shkak të rritjes së pagës gjatë kësaj periudhe dhe për shkak të ristrukturimit të sistemit bankar

Për këtë arsye ato kërkonin t'i zgjidhnin problemet e tyre me r-financime nga Banka e Shqipërisë. Nga ana e saj Banka e Shqipërisë detyrohej të shtonte emisionin e monedhës dhe të mbante pasojat e një veprimi të tillë.

Në vitin 1995 treguesi ishte 17%, ndërkohë që paraja në qarkullim rezultoi 57% më e lartë krahasuar me vitin 1993.

Niveli më i lartë i treguesit ishte në vitin 1997, konkretisht 25% e PBB-së. Kjo shpjegohet me rënien e sistemit piramidal, gjë që shkaktoi përkeqësimin e treguesve monetarë, pra dhe të këtij treguesi.

Treguesi u ul në nivelin 16-18% për vitet 1998-2000. Në vitin 2001 ai ishte 21%, gjë që flet për mundësinë e një ekonomie joformale të bizneseve dhe individëve në një masë të konsiderueshme.

Në vitin 2007 raporti i parasë jashtë bankave ndaj PBB-së u luhet në rreth 16-17%, duke pësuar një ulje të lehtë prej rreth 0.5% krahasuar me vitin 2006.

Stabiliteti makroekonomik dhe norma e ulët e inflacionit në ekonomi gjatë viteve të fundit janë shoqëruar me një ecuri të qëndrueshme të këtij treguesi.

Ky tregues u rrit në nivelin 19% në vitin 2008, që tregon për efektet e krizës globale në ekonominë e vendit tonë. Masa kryesore e Bankës së Shqipërisë lidhur me këtë ishte ulja e normës bazë të interesit për të tërhequr likuiditetet e tepërta. Efekti i kësaj mase është objekt i një hulumtimi më vete.

SHKAQET E PËRDORIMIT TË PARASË NË DORË NË EKONOMI

Në vijim paraqiten disa nga faktorët e përdorimit të parasë në dorë në ekonominë shqiptare. Ky përdorim siguron disa lehtësira dhe konkretisht:

– Realizimin direkt të transaksionit ekonomik të ashtuquajtur transaksion "face to face".

– Shmang rrezikun e kreditit

– Siguron anonimatin

– Siguron finalitetin e transaksioneve, që do të thotë se pagesa me para në dorë përbën një transferim final dhe të menjëhershëm të vlerës, dhe monedha e marrë në këtë lloj pagese mund të ripërdoret menjëherë nga marrësi për pagesën e mëtejshme.

Por ky përdorim ka edhe disa disavantazhe të mëdha që e shoqërojnë:

– Mbajtja e parasë në dorë në nivele të larta nuk krijon kushte për formalizimin e shumë aktivitetëve ekonomike.

– Mbajtja e parasë në dorë nuk sjell asnjë përfitim, sepse nuk përbën investim.

– Mbajtja e sasive të mëdha të parasë në dorë përbën rrezik për sa i përket sigurisë dhe shton koston e transportit.

EKONOMIA INFORMALE DHE PËRDORIMI I PARASË NË DORË NË EKONOMI

Një synim i këtij punimi është paraqitja e ndikimit që ka përdorimi i parasë në dorë në rritjen e informalitetit në ekonomi.

Përdorimi i parasë në dorë do të thotë që transaksionet (veprimet e shitblerjes, investimeve, pagesave, etj.), midis institucioneve dhe bizneseve, si dhe midis bizneseve dhe klientëve të kryhen me para në dorë.

Në rastin e kryerjes së këtyre veprimeve nuk ekziston mundësia që ato të maten saktë e për rrjedhojë pengohet Ministria e Financave dhe Banka Qëndrore të ndërmarrë politika efikase sociale dhe ekonomike.

Impakti kryesor që jep përdorimi masiv i parasë në dorë në ekonomi është fakti që shumica e treguesve të aktivitetëve të bizneseve të vogla dhe të individëve nuk raportohen saktë, për rrjedhojë nuk mund të matet saktë numri i të punësuarëve, niveli i të ardhurave (individ, biznes, qeveri), niveli i rritjes ekonomike, niveli i zhvillimit social, niveli i varfërisë etj.

Si levë kryesore e formalizimit të gjithë veprimtarisë ekonomike konsiderohet kanalizimi i gjithë veprimeve (transaksioneve të përmendura më sipër) nëpërmjet sistemit bankar të pagesave, i cili ka si funksion të vetin pikërisht reduktimin e përdorimit të parasë në dorë.

2. ZHVILLIMI I SISTEMIT TË PAGESAVE, RRUGË PËR REDUKTIMIN E PËRDORIMIT TË PARASË NË DORË

Nocioni i sistemit të pagesave dhe funksionet e tij

Termi "sistem pagesash", i referohet instrumentave, organizimeve, procedurave si dhe sistemeve të informacionit e të komunikimit që përdoren për të iniciuar dhe transmetuar informacione pagese nga urdhëruesi tek përfituesi, si dhe për të shlyer pagesat, pra për të transferuar paratë

Sistemi i pagesave ka funksione tepër të rëndësishme në ekonominë e vendit. Ai mund të konsiderohet:

– Një element jetësor në infrastrukturën financiare të ekonomisë. Përmes sistemit të pagesave dhe stabilitetit financiar ekziston

një ndërveprim i dukshëm. Çdo mosfunksionim i sistemit mund të sjellë efekte negative serioze në tregjet financiare ku ai shërben. Nga ana tjetër kriza e një tregu apo institucioni financiar ka impaktin e vet në sistemin e pagesave.

– Një mjet për promovimin e efikasitetit ekonomik. Vetëm me një sistem pagesash efektiv sigurohet përdorimi i parasë në mënyrë produktive. Sistemi i pagesave është ai që siguron arteriet për të zhvilluar të gjitha format e aktiviteteve ekonomike në një vend.

ECURIA E SISTEMIT TË PAGESAVE

Aktualisht Banka e Shqipërisë është pronare dhe administratore e dy sistemeve të pagesave në lekë:

- Sistemi i shlyerjes së pagesave me vlerë të madhe – AIPS.
- Sistemi i klerimit të pagesave me vlerë të vogël – AECH.

Sipas raportit të Bankës së Shqipërisë, 2008, sistemi i shlyerjes së pagesave në kohë reale (AIPS) ka qënë i aksesueshëm nga pjesëmarrësit në 99.88% të orarit të tij të operimit.

Numri i transaksioneve të kryera në sistemin AIPS në vitin 2008 u rrit me 46% krahasuar me vitin 2006. Ndërkohë që pagesat e procesuara në sistemin AECH gjatë vitit 2008 pothuaj u trefishuan me një rritje prej 232% krahasuar me vitin 2006. Përveç numrit të transaksioneve të kryera në sisteme, rritje të rëndësishme ka patur dhe vlera e tyre. Gjatë vitit 2008, rritja në vlerën e transaksioneve të procesuara në sistemin AIPS dhe AECH rezultojnë të jetë përkatësisht me 15% dhe 228%, krahasuar me vitin 2006.

Këta tregues flasin për rritje të besueshmërisë së publikut në përdorimin e sistemit bankar për shlyerjen e detyrimeve të tij financiare dhe ndërkohë për forcimin e levës kryesore për mënjanimin e përdorimit të parasë në dorë dhe për rrjedhojë të shmangjes së mundësisë së informalitetit në ekonomi.

Një tregues tjetër i rëndësishëm i zhvillimit të sistemit të pagesave është përdorimi i mjeteve elektronike të pagesave.

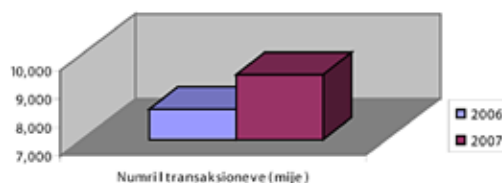
Në vijim jepet pamja grafike e ecurisë së përdorimit të mjeteve elektronike të pagesave.



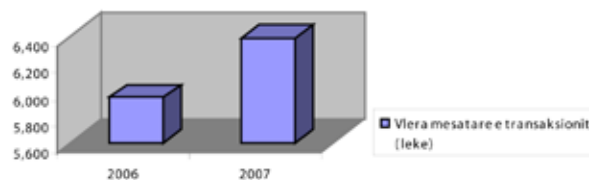
Gjithashtu, u vu re një rritje e përdorimit të instrumenteve të pagesave elektronike gjatë vitit 2008. Në 31 dhjetor 2008, u vu re një rritje prej 17% e numrit të kartave në qarkullim krahasuar me fundin e vitit 2007.

Instrumente të tjera të cilat kanë patur zhvillim në Shqipëri janë kartat e kreditit, home banking, Visa etj. Gjatë vitit 2008 gjashtë banka ofruan shërbime të tilla.

Numri i instrumenteve elektronike per vitet 2006-2007. Ne mije leke.



Vlera mesatare e transaksionit per 2006-2007. Ne leke



Burimi: Raporti vjetor 2008 i Bankës së Shqipërisë, Kapitulli VI "Ecuria e sistemit të pagesave".

PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

Në periudhën e tranzicionit ekonomia shqiptare u karakterizua nga një tregues i lartë i përdorimit të parasë në dorë, që shpjegohet me trashëgiminë ekonomike dhe fenomenet e tranzicionit. Përdorimi i parasë në dorë si mjet pagese ndikoi në rritjen e ekonomisë informale, sepse shmang regjistrimin dhe deklarimin e saktë të aktivitetit ekonomik, kështu treguesit monetarë dhe fiskalë janë jo të saktë dhe të deformuar e për rrjedhojë dhe politikat fiskale dhe monetare të ndjekura nuk janë efektive.

Nuk ka tregues të ndërtuar që të masë shkallën e ndikimit të përdorimit të parasë në dorë si mjet pagese në rritjen e ekonomisë informale. Është detyrë e sistemit të statistikave të ekonomisë shqiptare që të ndërtojnë një tregues të tillë.

Leva kryesore e zvogëlimit të përdorimit të parasë në dorë si mjet pagese është zhvillimi i sistemit të pagesave. Të dhënat e Bankës së Shqipërisë tregojnë për një zhvillim të sistemit të pagesave dhe të legjislacionit të tij.

Sistemi elektronik i pagesave është në nivel të ulët krahasuar me ekonominë e vendeve perëndimore. Përdorimi i tyre lidhet me një infrastrukturë të zhvilluar që i mungon ekonomisë shqiptare.

Banka e Shqipërisë duhet të përmirësojë legjislacionin dhe të hartojë një ligj shqiptar për Sistemin e pagesave.

BIBLIOGRAFI

1. M. MUÇO, A. STAVRI. *Bazat teorike të programit monetar, Rasti i Shqipërisë*, Qershor 2000.
2. BANKA E SHQIPËRISË. *Raporti vjetor 1993-2008*.
3. BANKA E SHQIPËRISË. *Sistemi bankar shqiptar dhe probleme të zhvillimit të tij*. Analizë Vrojtim 2000.
4. BIS. *Committee on Payment and Settlement Systems*. January 2006.
5. BANKA E SHQIPËRISË. *Ligji 8962 për Bankën e Shqipërisë*.

FRAY INTERNATIONAL SYMPOSIUM



Prof. Derek J. Fray

On Metals and Materials Processing in a Clean Environment :

- Principles
- Technologies
- Industrial Practice
- Environment/Health, Energy & Policies

Incorporating 3 International Symposiums:

- Advanced Sustainable Iron and Steel Making
- Sustainable Non-Ferrous Smelting in 21st Century
- Molten Salts and Ionic Liquids 2011

Hilton Cancun Golf & Spa Resort

CANCUN, MEXICO

27 Nov - 01 Dec 2011

**Industry
driven and
organized**

**More
than 160
Sponsors
worldwide**

**Abstracts
limit date:
October 1st
2010**

This symposium honors the very distinguished work and lifetime achievements of Professor Fray. He is a well known figure in metals and materials extraction and processing world for its deeply original impact in several fields such as non-ferrous, ferrous and recycling, in various processing routes such as pyrometallurgy (sulphide and metallic smelting), hydro-metallurgy and electro-chemistry and in several investigating techniques such as experimental measurements and physical modelling. He is Fellow of some of the most prestigious professional organizations, author of almost 400 scientific papers and inventor of approximately 179 patents arising from 62 families of patents. Reflecting his rich activity the symposium will cover the equally important areas of principles, technologies and industrial practice with special emphasis on a globally sought clean environment of 21 century.



Florian Kongoli
Chair / FLOGEN
Canada / USA



Maurits Van Camp
Co-Chair / UMICORE
Belgium



Reinhard Püllenber
Co-Chair / BERZELIUS
Germany



R. Vasant Kumar
Co-Chair / U.Cambridge
United Kingdom



Hongmin Zhu
Co-Chair / USTB
China



S. Komar Kawatra
Co-Chair / MTU
USA



Mario Sanchez
Co-Chair / U.Concepcion
Chile



M. Gaune-Escard
Co-Chair / Polytechnique
France



George Z. Chen
Co-chair / U.Nottingham
United Kingdom

Web site: www.flogen.com/FraySymposium **Contact information:** Dr. Florian Kongoli (fkongoli@flogen.com)
Phone: 1-514-344-8786 ext. 220 **Toll-Free (N. America):** 1-877-2-FLOGEN **Fax:** 1-514-344-0361